

MAGYARÖRMÉNY TUDÁSTÁR

Jelen dokumentumot a Magyarörmény Tudástár ingyenes digitális könyvtárból töltötték le. A pontos felhasználási jogokat kérjük nézze meg a honlapon!

www.MagyarormenyTudastar.hu

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2021 | 3. SZÁM
LXIII. ÉVFOLYAM |

Kuffart Hajnalka – Neumann Tibor
Az esztergomi érseki udvartartás szervezése 1486/87-ben

Papp Júlia
Az 1526. évi mohácsi csata helyszínének emlékezete

Nagy Kornél
Minas Paronean örmény unitus misszionárius Erdélyben (1720–1738)

Michael K. Silber
Kossuthot megáldja egy rabbi

Konrád Miklós
Vegyes házasság és asszimiláció

Keresztes Csaba
Az emigrációs Hungarista Mozgalom és az 1956-os forradalom

Pritz Pál
Bárdossy László és Bajcsy-Zsilinszky Endre

TARTALOMJEGYZÉK

LXIII. évfolyam, 2021. 3. szám

TANULMÁNYOK

- Kuffart Hajnalka -Neumann Tibor** „Olyan szép kísérete lesz, mint kevés úrnak Itáliában”. Az esztergomi érseki udvartartás szervezése 1486/87 folyamán 323
- Papp Júlia** Az 1526. évi mohácsi csata helyszínének emlékezete 383
- Nagy Kornél** Konstantinápolyból Temesvárra. Minas Paronean örmény unitus misszionárius viszontagságai Erdélyben (1720-1738) 427
- Michael K. Silber** Kossuthot megáldja egy rabbi. Egy politikai legenda metamorfózisa 459
- Konrád Miklós** Vegyes házasság és asszimiláció. Érvek a keresztény–zsidó házasság bevezetése mellett 483
- Keresztes Csaba** Az emigrációs Hungarista Mozgalom és az 1956-os forradalom 495

HAGYATÉK

- I. Tóth Zoltán** Székelyek és románok Kézai mester *Gesta Hungarorum*ában.
II. rész 525

MÉRLEG

- Pritz Pál** Bárdossy László és Bajcsy-Zsilinszky Endre 557

KONSTANTINÁPOLYBÓL TEMESVÁRRA
Minas Paronean¹ örmény unitus misszionárius viszontagságai
Erdélyben (1720–1738)²

NAGY KORNÉL

.....
FROM CONSTANTINOPLE TO TEMESVÁR

The Vicissitudes of Minas Paronean, Armenian Uniate Missionary in Transylvania

Thanks to a limited and outdated body of scholarly literature, both Armenology and history have long reported in rather negative tones about Minas Paronean (1693–1746, Latinised as Minas de Barun), the Armenian Uniate (Catholic) missionary who had been active in Transylvania for a long time. According to this traditional image, the Armenian churchman piled up a heap of scandals within the Armenian community of Transylvania due to his immoral behaviour and practices smelling of heresy. Yet, neglecting the necessary inquiries, old research failed to tackle this problem. Indeed, such works went as far as to suggest that the harmful activities of Minas Paronean had ultimately blocked the possibility for the Apostolic Holy See to fill the office of titular (in partibus infidelium) Armenian Uniate bishopric of Transylvania, which had become vacant through the death of Oxendio Virziresco (1654–1715). In other words, they blamed Minas Paronean for the failure to fill the Armenian Uniate episcopal see. Thus, a truly negative stereotype and myth had been built around his figure. Recent archival research has definitively refuted this seriously biased assessment, however. The aim of the present paper is accordingly to clarify the Transylvanian events and myths connected to the person of Minas Paronean as an Armenian Uniate missionary on the basis of hitherto unexplored and recently revealed archival material. Last, but not least, the vicissitudes of Minas Paronean offer a more general view of the confessional and historical conditions of Transylvania in the 1720s and 1730s, a period the research of which has been fairly neglected for many years.

Keywords: Armenian Uniate Missionary, Transylvania, Minas Paronean
.....

Nagy Kornél, tudományos főmunkatárs, BTK TTI, Kora újkori osztály.

- ¹ A nevezett egyházi személyre a latinizált *Minas Barun* helyett a továbbiakban a klasszicizált örmény *Paronean* alakot használjuk. Az örmény nevekre és fogalmakra a nemzetközileg elfogadott tudományos átirási szabályzatot követtük, amelyet a Nemzetközi Armenisztikai Társaság [Association Internationale des Études Arméniennes] (= AIEA) írt elő.
- ² A közlemény témájában a 2004., a 2006., a 2008., a 2010. és a 2018. évben adományozott Klebelsberg Kunó Ösztöndíjnak köszönhetően végezhettem levéltári kutatásokat Rómában és Vatikánvárosban. Támogatásukat hálásan köszönöm. Ezen túlmenően ugyancsak hálás köszönetemet szeretném kifejezni Kovács Bálintnak, Vass Csongornak, Mihalik Béla Vilmosnak és Siptár Dánielnek, akik hasznos tanácsaikkal és észrevételeikkel segítették e tanulmány megszületését.

Az armenológia és történettudomány – a kisszámú, és korszerűtlen szakirodalom alapján – hosszú időközön át az Erdélyben tevékenykedő Minas Paronean (1693–1746) [Minas Barun] örmény unitus (katolikus) misszionáriusról meglehetősen negatív tónusban számolt be. Eszerint ő az 1720-as években erkölcsstelen viselkedésével és eretnekgyanus praktikáival botrányt botrányra halmozott az erdélyi örmény közösségben. E munkák azt hangoztatták, hogy Minas Paronean kártékony tevékenysége miatt végérvényesen elvesztett annak a lehetősége, hogy az Apostoli Szentszék betöltesse az Oxendio Virziresco örmény unitus püspök 1715-ben bekövetkezett halálával megüresedett unitus püspöki hivatalt Erdélyben. Más szóval, ezek a szakirodalmak őt tették bűnbakká, hogy nem valósulhatott meg az örmény unitus püspöki szék betöltése Erdélyben.³

A közelmúlt levéltári kutatásai alaposan rációfoltak erre a narratívára. Ezért jelen tanulmány célja többek között az, hogy a nemrég feltárt és túlnyomó többségében nem kutatott levéltári források segítségével árnyalja, illetve tisztázza a Minas Paronean személyével kapcsolatos erdélyi történéseket és mítoszokat, amelyeket az utókorra hagyományoztak. Ráadásul Minas Paronean viszontagságain keresztül látéletet kapunk az 1720-as és az 1730-as esztendőek Erdélyének történelméről, amelynek kutatása hosszú esztendőek óta igencsak háttérbe szorult. De mielőtt rátérnénk jelen írásunk konkrét témájára, röviden össze kell foglalnunk a történeti előzményeket, mert ezek nélkül nehezen értenénk meg a Minas Paronean apostoli misszionáriussal, későbbi kinevezett vikáriussal kapcsolatos erdélyi eseményeket.

Erdély területére a keleti, apostoli hitű keresztény örmények Minas Alëksanean T'oxat'ec'i moldvai püspök vezetésével menekültek be 1668–1672 között az őket ért valási üldöztetések és háborúságok elől a Lengyel–Litván Unió [Rzecz Pospolita Obojga Narodow] és a Moldvai Fejedelemség területéről.⁴ Az erdélyi örménység az 1680-as évek elején került a katolikus missziók látókörébe. Körükben a térítéseket az Apostoli Szentszék missziós szerve, az 1622-ben életre hívott Hitterjesztés Szent Kongregációja⁵ [Sacra Congregatio de Propaganda Fide] és a lembergi örmény unitus érsekség együttesen kezdemé-

³ Christophorus Lukácsy: *Historia Armenorum Transilvaniae a primordiis usque nostram memoriam e fontibus et documentis antea ineditis elaborata*. Viennae, 1859. 88–89.; *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris Coronae S[ancti] Stephani*. I–II. Ed. Nicholas Nilles SJ. Oeniponte. [Innsbruck.] 1885. (Kalendarium manuale utriusque ecclesiae orientalis et occidentalis 3) II. 923–924.; Gregorio Petrowicz: *La chiesa armena in Polonia e nei paesi limitrofi. Parte terza (1686–1954)*. Roma, 1988. (Studia Ecclesiastica 17. Historica 10) 169., 175–176.

⁴ Archivio storico della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione o de „Propaganda Fide” (= APF) Scritture Originali nelle Congregazioni Generali (= SOCG). Vol. 471. Fol. 324^r; APF Scritture riferite nei Congressi (= SC) Fondo Armeni. Vol. 1. Fol. 265^r–267^v., Fol. 525^r–526^v., Fol. 602^r–608^v; APF SC Fondo Moldavia. Vol. 1. Fol. 106^r., Fol. 155^r–156^v., Fol. 358^r., Vol. 2. Fol. 121^{r-v}., Fol. 126^r–127^r., Fol. 134^r–135^v; APF SC Fondo Moscovia, Polonia e Rutheni. Vol. 2. Fol. 179^{r-v}; APF Fondo di Vienna. Vol. 8. Fol. 74^r–77^v., Fol. 80^{r-v}; Archivio Apostolico [Segreto] Vaticano (= AAV) Archivio della Nunziatura Apostolica in Varsavia (= ANVAR). Vol. 98. Fol. 641^r–644^v; Archivio dei Padri Mechitaristi di Venezia. Manuscripta (= APMV MS). No. 771. Fol. 124^{r-v}; Bibliothek des Mechitaristenklosters [Wien]. Manuscripta (= BMK MS). No. 331. Fol. 1^v–2^r; Surb Mesrop Maštoc' Anwan Matenadaran [Szent Mesrop Maštoc'-ról elnevezett Örmény Nemzeti Levéltár]. Erewan. Manuscripta/Jeřagrer (= MAMAT MS). No. 9484. Fol. 304^r.

⁵ Továbbiakban az intézmény nevére a Propaganda Fide elnevezést használjuk. Alapításáról lásd APF Collegio Urbano. Vol. 1. Fol. 1^r–27^v.

nyezte. A katolizálendő örményeket az Apostoli Szentszék a nevezett főpásztori központ egyházi joghatósága alá vonta.⁶ Térítésükre Róma az erdélyi gyökerekkel is bíró Oxendio Virziresco örmény unitus világi papot, a római Collegium Urbanum⁷ egykori növendékét delegálta Erdélybe 1685-ben.⁸ A misszionárius négy esztendőn át tartó missziós tevékenységének köszönhetően sikerült megnyernie az erdélyi közösséget az egyházi uniónak.⁹ Az 1689 februárjában az erdélyi örmény közösség világi és egyházi vezetői Oxendio Virziresco jelenlétében letették a katolikus hitvallást Vardan Hunanean lemergi örmény unitus érsek kezébe, és a közösség nevében kimondták hivatalosan is az egyházi uniót Rómával.¹⁰ Ugyanakkor ez a vallási egyesülés számos nagyon fontos kérdést nem érintett. Tudniillik az egyházi unió alkalmával nem tisztázták a monofizitizmussal, illetve a 451. évi IV. khalkédóni egyetemes zsinat tanításaival kapcsolatos viszonyukat, továbbá az örmény nyelvhasználatot és rítust, a kalendáriumhasználatot, illetve az unitus papok társadalmi státusát. Ezek tisztázatlan volta kis idő múltán több konfliktusmezőt nyitott majd meg. Mindeközben az Apostoli Szentszék méltányolta Oxendio Virziresco missziós fáradozásait, és 1690-ben az erdélyi örmények apostoli vikáriusának és Aladia címzetes (*in partibus infidelium*) püspökének nevezte ki, és szentelte fel. Azonban az egyházi joghatóságot ettől kezdve a lemergi örmény unitus érsekség tiltakozása ellenére közvetlenül a Propaganda Fide gyakorolta.¹¹ Kezdetben Oxendio Virziresco püspök a latin rítust erőltette, és a régi örmény egyházi hagyományok teljes háttérbe szorítására törekedett. Mindez az 1690-es években számos újabb konfliktushoz és hittagadáshoz vezetett, amelynek következtében

- ⁶ APF Acta Sacrae Congregationis (= Acta SC). Vol. 51. Fol. 3^r-4^v, Fol. 81^r, Fol. 114^{r-v}, Fol. 154^{r-v}, Fol. 232^{r-v}, Fol. 255^{r-v}; APF SOCG. Vol. 482. Fol. 132^{r-v}, Vol. 488. Fol. 79^r, Fol. 174^r-175^r, Fol. 274^{r-v}, Fol. 275^r-276^v, Fol. 277^r-281^r, Fol. 283^r-284^v, Fol. 285^r, Fol. 286^r, Vol. 490. Fol. 110^{r-v}, Fol. 500^r-503^v, Fol. 506^{r-v}, Vol. 491. Fol. 12^{r-v}, Fol. 13^v, Vol. 492. Fol. 310^v, Fol. 313^{r-v}, Vol. 493. Fol. 30^r-31^v, Fol. 376^v+Fol. 377^v+Fol. 378^v; APF Lettere e Decreti della Sacra Congregazione (= Lettere SC). Vol. 70. Fol. 2^{r-v}, Fol. 41^{r-v}, Fol. 53^{r-v}, Fol. 54^r, Vol. 72. Fol. 1^v-2^r, Fol. 5^v-6^v, Fol. 69^r, Fol. 177^v-178^r, Fol. 199^v-200^r, Vol. 73. Fol. 69^{r-v}, Fol. 98^v-99^v, Fol. 217^v-218^r, Fol. 223^{r-v}; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 367^r, Fol. 370^{r-v}, Fol. 371^r-372^r, Fol. 375^{r-v}, Fol. 377^r-381^r, Fol. 382^{r-v}; APF Fondo Visite e Collegi. Vol. 21. Fol. 3^r-22^v; AAV ANVAR. Vol. 98. Fol. 661^r, Vol. 177. Fol. 129^v, Fol. 146^r; AAV Segretaria di Stato. Polonia. Vol. 101. Fol. 498^r-499^v; APMV MS. No. 775. Fol. 124^{r-v}; BMK MS. No. 511. Fol. 1^r, Fol. 199^r.
- ⁷ A nevezett római oktatási intézményt VIII. Orbán (1623-1644) pápa alapította 1627-ben. Lásd APF Collegio Urbano. Vol. 1. Fol. 103^r-120^v, Fol. 131^r-139^v, Fol. 141^r-142^v.
- ⁸ APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 417^r, Fol. 419^r, Fol. 434^{r-v}+Fol. 435^v, Fol. 457^r, Fol. 462^{r-v}, Fol. 465^{r-v}, Fol. 488^r, Fol. 489^r, Fol. 490^r, Fol. 498^{r-v}; APF SC Fondo Moldavia. Vol. 2. Fol. 41^r-46^v, Fol. 345^r-346^v; APF SC Fondo Moscovia, Polonia e Rutheni. Vol. 2. Fol. 244^{r-v}, Fol. 260^r-261^v, Fol. 264^r-267^r.
- ⁹ APF Acta SC. Vol. 53. Fol. 248^r, Vol. 54. Fol. 207^{r-v}, Vol. 55. Fol. 60^{r-v}, Vol. 56. Fol. 207^{r-v}, Fol. 254^r-257^v, Vol. 57. Fol. 114^{r-v}; APF SOCG. Vol. 495^b. Fol. 232^r-234^v, Vol. 496. Fol. 503^r, Vol. 497. Fol. 335^{r-v}, Vol. 532. Fol. 456^r-457^r; APF Lettere SC. Vol. 73. Fol. 252^{r-v}, Vol. 74. Fol. 19^{r-v}, Vol. 76. Fol. 33^v-34^v, Fol. 90^v-91^r; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 468^r-469^v, Vol. 4. Fol. 13^{r-v}; APF Collegio Urbano. Vol. 1. Fol. 268^r, Fol. 272^v, Vol. 3. Fol. 472^{r-v}; AAV Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna (= ANV). Vol. 196. Fol. 219^r-220^r; Archivum Romanum Societatis Iesu (= ARSI) Fondo Austria. Historia (= FA Hist.). Vol. 155. Fol. 81^{r-v}.
- ¹⁰ APF Acta SC. Vol. 59. Fol. 165^r-169^v; APF SOCG. Vol. 503. Fol. 103^{r-v}, Fol. 104^{r-v}; MAMAT MS. No. 1512. Fol. 557^r-560^v, No. 3912. Fol. 344^r, No. 9748. Fol. 60^r-61^v.
- ¹¹ APF Acta SC. Vol. 60. Fol. 14^r-19^v, Fol. 125^v-127^v, Vol. 61. Fol. 16^v-18^r, Fol. 84^r-87^v; APF SOCG. Vol. 506. Fol. 61^{r-v}, Fol. 63^r-64^v; APF Congregazioni Particolari (= CP) Vol. 29. Fol. 644^r+Fol. 646^v, Fol. 645^r, Fol. 647^{r-v}, Fol. 648^{r-v}; APF Lettere SC. Vol. 76. Fol. 90^v-91^r, Vol. 79. Fol. 110^{r-v}, Fol. 133^{r-v}, Fol. 134^r-135^v; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 220^r-221^v.

számos örmény család hagyta el Erdélyt, és települt vissza Moldvába.¹² A bajt tovább tetézte a Rákóczi-szabadságharc kitörése is, amely ugyancsak komoly károkat okozott az erdélyi örmény közösségnek. Oxendio Virziresco püspök 1704–1707 között a kurucok fogságába került, így a közösség főpásztor nélkül maradt. Emiatt számos örmény megtagadta unitus hitét és visszatért ősei kelet keresztény hitére, ráadásul sokan közülük az erdélyi hadműveletek pusztításai miatt Moldvába távoztak.¹³ A szabadságharcot követően maga a püspök is belátta, hogy tévedésnek bizonyult a latin rítus erőltetése. Ezért ő maga is az unitus rítust helyezte előtérbe, és az erdélyi örmény unitus (címzetes) püspöki hivatal állandó betöltését tartotta az örménység tényleges fizikai megmaradásnak.¹⁴ Rájött ugyanis arra, hogy a túlzott és erőltetett latinizáció az örmények körében ellenállást, vagy pedig a biztos nyelvi és kulturális asszimilációjukat eredményezné. Oxendio Virziresco egyházszerzői és közösségépítő tevékenységét azonban nem tudta kiteljesíteni, mert 1715. március 10-én Bécsben – éppen, amikor az újonnan alapított Szamosújvár számára próbált a bécsi udvarnál privilégiumokat kicsikarni –, eltávozott az élők sorából. Ez pedig új helyzetet eredményezett Erdélyben.¹⁵

A püspök halálával a hivatala megüresedett.¹⁶ Az erdélyi örmény közösség képviselői a saját papjaik közül szerettek volna alkalmas jelöltet választani, azonban nem tudtak megegyezni a személyéről. A Propaganda Fide is több alkalommal tárgyalta a püspökkérdést, de az ott tanácskozó bíborosok ugyancsak nem tudtak dűlőre jutni Oxendio Virziresco püspök utódlásában.¹⁷ Ez az időszak pedig egybeesett az erdélyi római katolikus püspökség újjászervezésével és Mártonffy György püspök kinevezésével.¹⁸ Az erdélyi

- ¹² APF Acta SC. Vol. 62. Fol. 125^r–128^v, Vol. 63. Fol. 68^r–70^v; APF SOCG. Vol. 512. Fol. 180^r, Fol. 181^r, Vol. 514. Fol. 495^{r-v}; APF Lettere SC. Vol. 81. Fol. 130^r–131^v; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 265^{r-v}; APF SC Fondo Moscovia, Polonia e Rutheni. Vol. 3. Fol. 386^{r-v}; APF Collegio Urbano. Vol. 2. Fol. 156^{r-v}; Eötvös Loránd Tudományegyetem. Egyetemi Könyv- és Kézirattár (= ELTE EKK) Collectio Hevenesiana (= Coll. Hev.). Cod. 21. Pag. 77–84.
- ¹³ APF Acta SC. Vol. 77, Fol. 145^r–146^r.
- ¹⁴ APF Acta SC. Vol. 82. Fol. 144^v–147^v, Fol. 172^{r-v}, Fol. 443^{r-v}; APF SOCG. Vol. 572. Fol. 283^r–285^r; APF Lettere SC. Vol. 101. Fol. 36^v–37^v, Fol. 47^v–48^r, Fol. 255^{r-v}.
- ¹⁵ Oxendio Virziresco életpályáról lásd még bővebben Éble Gábor: *A szamosújvári Verzár család. Levéltári és anyakönyvi hiteles adatok alapján.* Bp., 1915. 11–19.; Nagy Kornél: *Az erdélyi örmények vallási uniója.* Oxendio Virziresco unitus püspök portréja. In: *Távol az Araráttól. Örmény kultúra a Kárpát-medencében.* Szerk. Kovács Bálint – Pál Emese. Bp., 2013. 17–27.
- ¹⁶ APF Acta SC. Vol. 82. Fol. 443^{r-v}; APF SOCG. Vol. 583. Fol. 211^{r-v}, Fol. 212^{r-v}; APF SC Fondo Armeni. Vol. 6. Fol. 552^r–553^v.
- ¹⁷ A Propaganda Fide a néhai Oxendio Virziresco püspök unokaöccsét, a Lembergben [Lwów, Lviv, Ilyvó] és Stanisławówban [Stanislawiv, Szaniszló] tevékenykedő Stefan Stefanowicz Roszkát szerette volna erdélyi örmény unitus püspöknek. Erről lásd még APF Acta SC. Vol. 85. Fol. 169^r–170^v, Fol. 437^r–438^v, Fol. 582^r, Fol. 587^r–589^v, Vol. 86. Fol. 75^r–76^v, Fol. 102^r–103^v, Vol. 89/1. Fol. 113^r; APF SOCG. Vol. 600. Fol. 535^r, Fol. 536^r, Vol. 601. Fol. 550^r–552^v+Fol. 553^v; APF Lettere SC. Vol. 104. Fol. 57^r, Fol. 231^v; APF SC Fondo Armeni. Vol. 6. Fol. 588^r, Fol. 642^r–643^v.
- ¹⁸ APF Acta SC. Vol. 85. Fol. 263^{r-v}; APF SOCG. Vol. 599. Fol. 196^r+Fol. 199^v; Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár. Gyulafehérvár (= GYFL) Püspöki [Érseki] Hivatal iktatott iratai (= I.1/a.). Pag. 15.; GYFL Canonica Visitaciones (= I/4). Vol. 3. Fol. 6^r; ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 16. Pag. 135–137., Pag. 185–190., Cod. 26. Pag. 265–274.; Prímási Levéltár. Archivum Ecclesiasticum Vetus. Sub Primate Keresztély. No. 477.; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Magyar Kancelláriai Levéltár. Libri regii. A 57. (= MNL OL A 57.) Vol. 28. No. 307., Vol. 30. No. 130., Vol. 31. No. 34.

(csíkkarcfalvai) születésű új püspök volt az első olyan katolikus főpap, aki Naprágyi [Naprághy] Demeter püspök 1601. évi kényszerű távozása óta tartósan meg is tudta vetni a lábát egyházmegyéje területén.¹⁹ A kiválóan képzett teológus új püspök hivatala (1713–1721) során nagyon sokat tett az egyház és a mindennapi hitélet megszervezéséért, valamint megerősítéséért. Ezért gyakorta tekintik őt az erdélyi katolicizmus megújítójának is.²⁰ Ugyanakkor Mártonffy többször került összetűzésbe az Apostoli Szentszékkal. Először is, az egyházmegyéjében uralkodó súlyos paphiány miatt azt szeretne volna elérni Rómánál, hogy a Propaganda Fide alkalmazásában álló, és egyúttal Erdély területén tevékenykedő misszionáriusok az ő fennhatósága alá kerüljenek.²¹ Másodsor, az erdélyi román unitus (görögkatolikus) egyházzal elvi és gyakorlati kérdések miatt került konfliktusba. Az erdélyi unitus románok Nemes Pataki János [Ioan Constantin Giurgiu] püspöki vikárius vezetésével 1715-től kezdve sikeresen ellenálltak az erdélyi katolikus püspök központosító törekvéseinek. Mártonffy ugyanis őket is saját egyházi joghatósága alá kívánta vonni. Az erdélyi unitus románok azonban néhány éven át tartó folyamatot követően 1721-ben a bécsi udvarnál, illetve az Apostoli Szentszéknél – Mártonffy püspök heves tiltakozása ellenére – elérték az önálló egyházmegye és püspökség felállítását Fogaras központtal.²²

¹⁹ 1696-ban az erdélyi (csíkszentgyögyi) születésű Illyés Andrászt nevezték ki erdélyi püspöknek, azonban két kósza megtelepedési kísérletet követően az erdélyi vallási viszonyok miatt nem tudta tartósan megvetni a lábát Erdély területén. Erről lásd APF Acta SC. Vol. 74. Fol. 55^{r-v}, Fol. 296^{r-v}; APF SOCG. Vol. 526. Fol. 275^r, Vol. 535. Fol. 1^{r-3v}; APF SC Fondo Ungheria e Transilvania. Vol. 3. Fol. 42^{r-43v}, Fol. 49^r, Fol. 110^r; ARSI FA Hist. Vol. 149. Fol. 76^r, Vol. 155. Fol. 75^r; GYFL I.1/a. Pag. 6-7., uo. I/4. Vol. 3. Fol. 247^r, Fol. 248^v; MNL OL A 57. Vol. 24. No. 20.; Jakab Antal: *Az erdélyi római katolikus püspöki szék betöltésének a vitája 17. században*. Kolozsvár, 1944. (Erdélyi Tudományos Füzetek 172) 6., 8., 17–18.; Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok Magyarországon a Királyságban és Erdélyben a 17-18. században*. S. a. r. Fazekas István. Bp.–Róma, 2005. (Collectanea Vaticana Hungariae 2) 132., 166., 208., 269–272.; Galla Ferenc: *Pápai kinevezések, megbízások és felhatalmazások. Erdély, a Magyar Királyság és a Hódoltság területére (1550-1711)*. S. a. r. Tusor Péter – Tóth Krisztina. Bp.–Róma, 2010. (Collectanea Vaticana Hungariae II/3) 152.; Galla Ferenc: *Pálos missziók Magyarországon és Erdélyben*. S. a. r.: Fazekas István. Bp.–Róma, 2015. (Collectanea Vaticana Hungariae 11) 396–397., 417.; Mihalik Béla Vilmos: A Szentszék és az erdélyi katolikus restauráció ügye. Illyés András erdélyi püspök kinevezési ügye. In: *Catholice reformare. A katolikus egyház a fejedelemség korában*. Szerk. Diós Dávid – Marton József. Bp.–Kolozsvár, 2018. 283–304.

²⁰ APF Acta SC. Vol. 85. Fol. 263^{r-v}; APF SOCG. Vol. 599. Fol. 196^r+Fol. 199^v.

²¹ APF Acta SC. Vol. 85. Fol. 437^{r-438r}, Fol. 587^{v-589r}, Vol. 86. Fol. 58^{r-59r}, Fol. 75^{r-76r}, Fol. 102^{v-103r}, Fol. 254^{r-v}, Fol. 437^{r-438r}, Fol. 587^{v-589r}; APF SOCG. Vol. 600. Fol. 535^{r-536v}, Vol. 601. Fol. 349^r, Fol. 350^r, Fol. 352^{r-v}, Fol. 417^r, Fol. 418^{r-419v}, Fol. 420^r, Fol. 453^{r-v}, Fol. 454^r, Vol. 605. Fol. 421^{r-422v}, Vol. 610. Fol. 59^{r-66v}. Erről lásd bővebben Galla: *Ferences misszionáriusok*, 126–128., 272–273., 294.; Siptár Dániel: A domonkos-rend visszatérési kísérlete Erdélybe a 18. század elején. *Levélártári Közlemények* 83 (2012) 69–129.; Galla: *Pálos missziók*, 416–418.

²² Az első egyházmegyes román unitus püspök a már említésre került Nemes Pataki János lett. Erről lásd még APF Acta SC. Vol. 86. Fol. 231^{r-234v}, Vol. 87. Fol. 141^{r-143v}, Fol. 201^{r-v}, Vol. 89/I. Fol. 179^{r-v}, Vol. 90. Fol. 677^{r-679v}; APF SOCG. Vol. 605. Fol. 317^{r-334v}, Vol. 609. Fol. 58^v, Fol. 68^{r-v}, Vol. 618. Fol. 300^{r-v}, Fol. 396^r, Fol. 398^{r-399v}, Vol. 627. Fol. 288^{r-v}, Fol. 289^{r-v}, Fol. 290^{r-v}; APF CP. Vol. 100. Fol. 94^{r-98v}; APF Lettere SC. Vol. 99. Fol. 107^v, Vol. 107. Fol. 220^{v-221r}, Vol. 108. Fol. 353^{r-v}; APF SC Fondo Greci di Croazia, Dalmazia, Schiavonia, Transilvania e Ungheria. Vol. 1. Fol. 173^{r-v}, Fol. 179^r, Fol. 224^{r-233v}; APF SC Fondo Ungheria e Transilvania. Vol. 4. Fol. 86^{r-v}, Fol. 94^{r-v}, Fol. 95^{r-v}; ELTE EKK Collectio Kaprinayana (= Coll. Kapr). Második sorozat (= B). Cod. 20. Pag. 206–212.

Mártonffy György – kihasználva Oxendio Virziresco halálát – az erdélyi unitus örményekre is ki akarta terjeszteni az egyházi joghatóságát. Ennek ürügyén 1718–1719 folyamán megvizsgálta az örmények egyházi szokásait, majd megállapította, hogy ők Oxendio püspök halálát követően visszatértek őseik „megátalkodott”, eretnek hitére.²³ Ezt követően Mártonffy vizsgálódásait írásba foglalta, hogy miféle eretnekség és szakadárság burjánzott el körülükben.²⁴ Ebben többek között megállapította, hogy az erdélyi örmények újfent istenítették a monofizitizmust és annak vezető teológusait.²⁵ A katolikustól eltérően két szín alatt áldoztak, nem tartották be a kötelező böjti szokásokat, a karácsonyt mindig vízkeresztkor ünnepelték meg, továbbá kifogás volt a részéről, hogy nem latin nyelven miséztek, és a Gergely-naptár helyett a helytelen régi örmény, pogány eredetű kalendáriumot használták.²⁶ Mártonffy az eretnekség újbóli elterjesztéséért Lazar Budachowicz szamosújvári unitus főplébánost és helyettesét, Michál Theodorowiczot tette felelőssé. Hozzátette azt is, hogy mindketten a leMBERGI Örmény Kollégium növendékei voltak, ahol évtizedek óta eretnekséget terjesztenek.²⁷ Mindezeket egy vaskos levélsomagban összegezte, és elküldte Rómába a Propaganda Fidéhez.²⁸ Leveleinek tartalmát azzal indokolta Giorgio Spinola bécsi apostoli nunciussnak, Caesarea in Cappadocia címzetes érsekének, valamint Giuseppe Sacripanténak, a Propaganda Fide bíboros-prefektusának és Pierluigi Caraffának, az intézmény titkárnak, hogy neki mint püspöknek beleszólása van az ör-

²³ APF SOCG. Vol. 617. Fol. 324^r, Fol. 325^v+Fol. 328^v+Fol. 329^v.

²⁴ Ilyen típusú dokumentumot már az 1690-es évek végén is megfogalmaztak a jezsuiták az erdélyi örmény unitusok ellenében. Erről lásd ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 24. Pag. 289–292.

²⁵ Név szerint Alexandriai Eutíkhészt, Antiókhiai Szevéroszt és I. Dioszkurosz, Alexandria pátriárkáját. Hozzá kell tenni, hogy az örmény (apostoli) keleti egyház több alkalommal is kiátkozta és egyúttal letettnek nyilvánította a monofizitizmust, illetve annak vezető teológusait a 6–8. században. Azonban ez sem Konstantinápolyt, sem Rómát nem hatotta meg. Mindkét egyház fenntartotta a monofizitizmus vádját az örményekkel szemben. Erről lásd még Karekin Sarkissian: *The Council of Chalcedon and the Armenian Church*. London, 1975. 196–213.; Mesrob K. Krikorian: *Calcedonia: storia, conflitti cristologici e riconciliazione*. In: *Il Concilio di Chalcedonia 1550 anni dopo*. A cura di Antonio Ducay. Città del Vaticano, 2003. 114–137.

²⁶ APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. Fol. 39^r, Fol. 40^r–41^r, Fol. 42^r; GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 109^r–112^r, Fol. 113^r–114^v, Fol. 115^r; ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 24. Pag. 289–292.

²⁷ A nevezett szemináriumot – hosszas egyeztetéseket követően – az örményhoni missziókkal és kiváló örmény nyelvtudással rendelkező Clemente Galano theatinus szerzetes alapította rendtársaival együtt 1664-ben Lembergben az Apostoli Szentsek utasítására. Idővel a nevezett oktatási intézmény az erdélyi örmény unitus, valamint a kárpátaljai magyar görögkatolikus klérus fontos utánpótlási intézményévé vált, egészen az 1784. évi megszüntetéséig. Erről lásd még APF Acta SC. Vol. 30. Fol. 93^r–99^v, Vol. 32. Fol. 68^r–69^v, Vol. 33. Fol. 149^r–156^v, Vol. 34. Fol. 78^r–79^v; APF SOCG. Vol. 563. Fol. 153^r–154^r, Fol. 156^r–157^r, Fol. 164^r–165^r, Vol. 567. Fol. 170^r–^v, Fol. 171^r–172^r; APF CP. Vol. 22. Fol. 21^r–26^v, Fol. 151^r–^v, Fol. 207^r–^v, Vol. 64. Fol. 41^r–47^v, Vol. 133. Fol. 270^r–310^v; APF Lettere SC. Vol. 97. Fol. 1^r–^v, Fol. 47^r–48^r, Fol. 190^r–191^r, Fol. 555^r–556^r, Vol. 98. Fol. 62^r–63^r; APF SC Fondo Armeni. Vol. 1. Fol. 13^r–18^v, Vol. 2. Fol. 93^r–94^r, Fol. 110^r–114^r; APF Moscovia, Polonia e Rutheni. Vol. 3. Fol. 248^r–^v; APF SC Collegi Vari. Vol. 2. Fol. 2^r–23^v, Fol. 40^r–57^r, Fol. 227^r; APF Miscellanea Varie. Vol. 21. Fol. 275^r–^v; Archivio Generale dei Teatini (= AGT) Collegio di Leopoli (= CL) Portfolio 1. [Fóliózámolás nélkül]; Edward Tryjarski: *Ze studiów nad rękopisami i dialektami kłęczakim Ormian polskich III – Katalogi alumnów Kolegium teatyniś we Lwowie. Rocznik Orientalistyczny 24 (1961) 43–96*; Dmytro Blażejovskij: *Ukrainian and Armenian Pontifical Seminaries of L'viv (1665–1784)*. Rome, 1975. (Analecta OSBM Ser. 2. Sectio 1. Vol. 29) 109–121.; Kovács Bálint: *A galíciai örmények hagyatéka Varsóban. Látó. Szépirodalmi Folyóirat 19 (2008) 4. sz. 53–66.*; Nagy Kornél: *Lembergben kezdődött... Az örménykatolikus egyház születése*. Nyíregyháza, 2020. (Collectanea Athanasiana 1. Studia 12) 75–95.

²⁸ APF SOCG. Vol. 617. Fol. 385^r.

mények egyházi ügyeibe, főleg ha a katolikus gyakorlattól eltérő súlyos anomáliákat tapasztal köreikben.²⁹ A két bevádolt pap válaszlevelében utasította vissza a püspök alaptalan vádjait, és jogorvoslatért a Propaganda Fidéhez fordult.³⁰ Ennek következtében a szentszéki missziós szerv arról határozott, hogy Belgrádból, az ott missziót folytató Yovnatan Tēr-Eliaean [Giona d'Elia vescovo Sebasteia] sebasteiai örmény unitus püspököt, illetve Velencéből a nagy missziós tapasztalatokkal rendelkező Xač'atur Aṛak'elean örmény unitus mechitarista szerzetest, vardapetet³¹ (és egyúttal a római Collegium Urbanum egykori növendékét) küldi Erdélybe.³² Az örmény unitus püspök és mechitarista szerzetes Erdélybe jött után azon nyomban lefolytatta a vizsgálatokat. Ezek alapján megállapították, hogy Mártonffy vádjai megalapozatlanok voltak, és nem feleltek meg a valóságnak. A püspök által bevádolt örmény papok ugyanis nem terjesztettek semmiféle eretnokséget Erdélyben, sőt, igaz hívei voltak a katolicizmusnak.³³ Xač'atur Aṛak'elean ezt követően igen éles polémiába került Mártonffy püspökkel, aki az örményekkel kapcsolatban továbbra is hajthatatlannak mutatkozott. Az örmény unitus szerzetes megállapította, hogy a legfőbb gond inkább itt az, hogy Mártonffy püspök elejétől fogva nem nézte jó szemmel az örmény unitus rítust, továbbá nem akarta, hogy betöltsék Oxendio püspök hivatalát Erdélyben.³⁴ Egyébiránt Yovnatan püspök és Xač'atur Aṛak'elean a címzetes püspöki hivatal vagy szék mielőbbi betöltését javasolták a Propaganda Fidének. Ennek fényében a szentszéki missziós szerv megtárgyalta az ügyet, és arról döntött, hogy a püspöki hivatalt a megfelelő személy megtalálását követően hamarosan betölteti. A tanácskozó bíborosok határoztak továbbá arról is, hogy amíg az erdélyi unitus hitű örményeknek nincs (címzetes) püspökük, addig rendszeresen küldenek Erdélybe misszionáriusokat az örmények egyházi életének ellenőrzése céljából. Ezt követően a Propaganda Fide az erre alkalmas személyt kezdte keresni a Collegium Urbanum végzős hallgatóinak a köréből. Így került

²⁹ Ennek dogma- és eseménytörténeti háttéréről lásd még bővebben *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okiratok*. Közzéteszi Kovács András – Kovács Zsolt. Kolozsvár 2002. I. 98–101., 104–106.; Nagy Kornél: *Errores et abusus inter Armenos Transilvaniae vigentes 1719-ből és a khalkédónizmus kérdése*. In: *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében*. I–II. Szerk. Óze Sándor – Kovács Bálint. Piliscsaba, 2006–2007. (Művelődéstörténeti Műhely. Felekezet és identitás 1–2) II. 156–169.; Nagy Kornél: *Mártonffy György és az erdélyi örmények*. *Erdélyi Múzeum* 78 (2016) 1. sz. 68–84.; Uő: *Az elképzelt „Aranykor”*. Az erdélyi örmény-katolikus egyház a 18. században. *Történelmi Szemle* 61 (2019) 271–276.

³⁰ Az eredeti dokumentum nem maradt fenn. Kiadását lásd Christophorus Lukácsy: *Historia Armenorum Transilvaniae a primordiis gentis usque nostram memoriam e fontibus authenticis et documentis antea ineditis elaborata*. Viennae, 1859. 77–78.

³¹ Középpერzsa [pehlevi] eredetű kölcsönzés az ó- és modern örmény nyelvben. Tudós szerzetes, tanító, a teológia és vallási bölcsélet mestere az örmény apostoli és unitus (katolikus) egyházban.

³² APF Acta SC. Vol. 89/I. Fol. 79^r–81^r; APF SOCG. Vol. 562. Fol. 607^r, Vol. 617. Fol. 319^{r-v}, Fol. 320^{r-v}, Fol. 503^r–508^v, Vol. 620. Fol. 21^r, Fol. 22^r, Fol. 112^r, Fol. 113^{r-v}, Vol. 622. Fol. 43^r–44^v, Fol. 45^r, Fol. 46^{r-v}, Vol. 623. Fol. 293^r; APF Lettere SC. Vol. 108. Fol. 42^r, Fol. 45^{r-v}, Fol. 45^v, Fol. 46^{r-v}, Fol. 47^{r-v}, Fol. 52^r, Fol. 65^v–66^r, Fol. 67^v–68^r, Fol. 71^v–72^r, Fol. 72^r–73^r, Fol. 147^r, Vol. 109. Fol. 82^r–83^v, Fol. 111^{r-v}, Fol. 112^v–113^r, Fol. 190^v–191^r.

³³ APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. Fol. 62^r; GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 102^v.

³⁴ APF SOCG. Vol. 623. Fol. 273^r–277^v, Fol. 278^r; APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. Fol. 80^r–81^v, Fol. 97^{r-v}; GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 115^v–116^r, Fol. 116^v–117^r, Fol. 119^v–121^r, Fol. 121^r, Fol. 121^v–122^r, Fol. 122^v–123^r.

a Propaganda Fide és egyúttal az erdélyi misszió látókörébe a jelen tanulmány címében is szereplő Minas Paronean örmény unitus pap.³⁵

Paronean 1693-ban született Konstantinápolyban egy régi nemesi eredetű és gazdag örmény kereskedő család sarjaként. Ősei még Kilikiából kerültek az Oszmán Birodalom fővárosába. Gyermekkorra egybeesett a 18. század elején a konstantinápolyi örmény közösség körében fennálló súlyos felekezeti viták időszakával, amikor az Apostoli Szentszék számos örmény származású, de unitus hitű személyt delegált az Oszmán Birodalom fővárosába.³⁶ Céljuk az volt, hogy minél több, lehetőleg módosabb örmény családot megnyerjenek a katolikus hitnek. Ez a kísérlet többé-kevésbé sikeresnek bizonyult. Ráadásul az anyaországi Erzurum városából származó és már a fentiekben említésre került Xač'atur Aṙak'elean épp az idő tájt végezte missziós tevékenységét az Oszmán Birodalom fővárosában.³⁷ Ugyanakkor ez számos konfliktussal is járt, ráadásul az oszmán hatóságok is közbeléptek, amelynek eredményeképpen az örmény unitus misszionáriusok átmenetileg elhagyni kényszerültek Konstantinápolyt.³⁸ Azonban Xač'atur Aṙak'eleanak Minas Paroneant és családját sikerült megnyernie a katolicizmusnak. Sőt az ifjú és tehetséges Minasra maga a mechitarista szerzetes figyelt fel, az örmény ifjút a római Collegium Urbanum figyelmébe ajánlotta. Az egyházi oktatási intézmény csakhamar felvette hallgatói közé Minas Paroneant, sőt ösztöndíjat is biztosított számára. Az unitus hitű örmény ifjú 1712–1720 között volt a nagy hírű egyházi szeminárium növendéke.³⁹ A rendelkezésre álló dokumentumokból azt is tudjuk, hogy kiváló tanulónak bizonyult, és a nehéz vizsgákat is igen magas minősítéssel, kiváló osztályzatokkal abszolválta. A források egybehangzó tanúsága szerint a Collegium Urbanumban ő volt az első ismert olyan örmény férfiú, aki kimondottan örmény unitus rítusban tanult, és tanulmányait követően örmény unitus rítus szerint szentelték pappá 1720. február 26-án. Magát a szertartást a Rómában tartózkodó Yovhannēs Kaffayec'i kaffai örmény unitus püspök végezte.⁴⁰

Mártonffy György püspök és az erdélyi örménység 1718–1721 közötti konfliktusa mindenesetre nem múlt el nyomtalanul. Az örménység és az erdélyi latin rítusú püspökség között továbbra is feszült maradt a viszony. Így a Propaganda Fide továbbra is árgus szemekkel figyelte az erdélyi történéseket. Az 1719–1720-ban készült jelentéseiknek tükrében döntött arról a szentszéki missziós szerv, hogy új misszionáriust küld Erdélybe.⁴¹

³⁵ APF Acta SC. Vol. 89/II. Fol. 345^r–346^v; APF Lettere SC. Vol. 109. Fol. 82^v–83^v, Fol. 111^v, Fol. 112^v–113^r, Fol. 191^r.

³⁶ APF Acta SC. Vol. 90. Fol. 104^r–^v; APF Collegio Urbano. Vol. 4. Fol. 345^r.

³⁷ APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 53^r; APF Collegio Urbano. Vol. 2. Fol. 372^r.

³⁸ Raymond Haroutioun Kévorkian: *Livre missionnaire et enseignement catholique chez les Arméniens, 1583–1700. Revue des études arméniennes* [Nouvelle Serie] 17 (1983) 572–595.; Uő: *Documents archives français sur le Patriarcat arménien de Constantinople (1701–1714). Revue des études arméniennes* [Nouvelle Serie] 19 (1985) 351–370.; Nagy Kornél: *Túlélésre kényszerítve. Az örménység az újkor hajnalán. Világtörténet* 36 (2014) 370–372.; Sebouh David Aslanian: „Prepared in the Language of the Hagarites.” *Abbot Mkhitar's 1727 Armeno-Turkish Grammar of Modern Western Armenian*. In: *Journal of the Society for Armenian Studies* 25 (2016) 54–86.; Nagy Kornél: *Örmény felekezetiesség az Oszmán Birodalomban*. In: *Az örmény nép tragédiája. 100 éve történt az örmény népirtás*. Szerk. Czézár Nikolett – Kovács Bálint – Őze Sándor. Bp., 2018. 40–41.

³⁹ APF Collegio Urbano. Vol. 4. Fol. 485^r–488^r, Fol. 510^r–514^r, Fol. 555^r–559^r, Fol. 624^r–628^v.

⁴⁰ APF Acta SC. Vol. 90. Fol. 677^v–679^v.

⁴¹ APF Acta SC. Vol. 91. Fol. 105^v–106^v.

A feladata pedig egyértelmű volt: vizitálja és ellenőrizze az unitus hitű erdélyi örmények egyházi és vallási szokásait. Amennyiben anomáliákat, illetve a katolikustól eltérő eretnekgyanús vallási szokásokat észlelné körükben, akkor azt azonnal köteles jelenteni Rómának. Az is kiemelten fontos feladata volt, hogy figyelje az erdélyi római katolikusok, különösen a gyulafehérvári püspökség reakcióit is, és ha túlkapasokat tapasztal a részükről, akkor azt is köteles jelenteni felettesének, ez esetben a Propaganda Fidének.⁴²

A missziós szerv – Yovnatan püspök és Xač’atur Aṙak’elean jelentéseinek és a benne foglalt javaslatainak a figyelembevételével – az ifjú Minas Paronean unitus pap személyében találta meg azt az alkalmas örmény unitus papot, aki képesnek mutatkozott a Propaganda Fide magas elvárásainak is megfelelni.⁴³ Érdekesség, hogy ezt megelőzően eleinte Xač’atur Aṙak’elean még két meg nem nevezett mechitarista szerzetes delegálását is javasolta Velencéből Erdélybe.⁴⁴ Az örmény unitus pap időközben megmászította ezzel kapcsolatos korábbi véleményét, és a további leveleiben már a római Collegium Urbanum frissen végzett tehetséges növendékére, mentoráltjára, Minas Paroneanra hívta fel a Propaganda Fide figyelmét. Azonban Xač’atur Aṙak’elean azt is felvetette, hogy őt nemcsak Erdélybe, hanem idővel Belgrádba is delegálni kellene, hogy segítse az ottani missziót is a helyi örmény keleti (apostoli) hitű közösség katolizálása céljából.⁴⁵

Ezzel kapcsolatban a Propaganda Fide vezetősége még külön kikérte az örmény missziós ügyekben egyébiránt jártas Yovhannēs Kaffayec’i kaffai örmény unitus püspök véleményét is. Ő is osztotta Xač’atur Aṙak’elean azon véleményét, miszerint a misszionáriusi feladatok ellátására az ifjú Minas Paronean a legalkalmasabb személy, de kihangsúlyozta, hogy ő jobbnak látná, ha Minas Paroneant inkább Belgrádba küldenék ki hittérítői munkára. Ugyanis az idő tájt az ottani misszió súlyos paphiányban szenvedett.⁴⁶ Az unitus püspök úgy vélte, hogy Erdélyben pillanatnyilag nincs akkora paphiány, mint Belgrádban.⁴⁷ Ezt követően rövid ideig mérlegelt, majd döntött véglegesen a szentszéki missziós intézmény 1720 végén, hogy Minas Paroneant inkább Erdélybe küldi. Erről a Propaganda Fide 1721 márciusának végén két latin nyelven írt levelében értesítette az akkor már nagyon beteg Mártonffy György püspököt is. Ezek a levelek tulajdonképpen azzal a szándékkal íródtak, hogy megnyugtassák az örményekkel szemben igencsak gyanakvó főpapot. A Propaganda Fide jelezte is neki, hogy egy tiszta hitű és feddhetetlen erkölcsű fiatal örmény

⁴² APF Lettere SC. Vol. 110. Fol. 168^{r-v}.

⁴³ APF Acta SC. Vol. 91. Fol. 491^r–502^r., Vol. 92. Fol. 58^r–65^v.; APF SOCG. Vol. 633. Fol. 58^r., Fol. 314^r–315^r.; APF Lettere SC. Vol. 110. Fol. 227^r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. Fol. 467^r. Erről lásd még Bálint Kovács: *Über Rom nach Siebenbürgen. Der armenische Missionar Minas Barun und die Siebenbürger armenische Kirche in den ersten Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts. Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* 29 (2006) 18–24.; Kovács Bálint: *Az erdélyi örmény katolikus egyház és a Sacra Congregatio de Propaganda Fide*. In: *Örmény diaszpóra*, I. 61–66.; Kovács Bálint: *Az erdélyi örmények interregionális kulturális kapcsolatai a 17–18. században*. In: *Örmény diaszpóra*, II. 40.; Nagy: *Az elképzelt „Aranykor”*, 276.

⁴⁴ APF SOCG. Vol. 623. Fol. 283^r.

⁴⁵ APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. Fol. 263^r–264^r., Fol. 362^r–363^r.

⁴⁶ APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. Fol. 428^r–430^v., Fol. 437^{r-v}.

⁴⁷ Yovhannēs püspök 1721. november 21-én küldte el Bécsből Rómába a Minas Paronean véleményezéséről szóló örmény nyelvű levelét, amelyet olasz nyelvre is lefordítottak. Lásd APF SOCG. Vol. 628. Fol. 32^r., Fol. 33^r+ Fol. 35^v.

egyházi személyt szeretne delegálni Erdélybe, aki nagy tiszteletet mutat a latin rítusú katolikus egyház iránt is. Másképp fogalmazva, a Propaganda Fidének nem áll szándékában megsérteni, illetve semmibe venni a latin hagyományokat, és nem enged teret az örmény keleti, „eretnek” szokások elburjánzásának az erdélyi örmény közösségben.⁴⁸ A már említett, Mártonffy György erdélyi püspökkel kapcsolatos konfliktus miatt a Propaganda Fide is rendezni szeretne volna a viszonyokat. Ezért akart Róma egy olyan képzett örmény unitus papot Erdélybe küldeni, aki járatos volt mind az örmény unitus, mind pedig a latin egyházi hagyományokban. Az erdélyi püspökkel is 1719–1720-ban éles konfliktust felvállaló Xač'atur Aṙak'elean ezért is ajánlotta Minas Paronean személyét a Propaganda Fide vezetőségének a figyelmébe, mert kiegyensúlyozott, a konfliktusokat kerülő és a békés megoldásokat támogató egyházi személy hírében állt.⁴⁹ A másik ok pedig az volt, hogy az erdélyi örmény unitusok körében is nagyon kritikus volt a paphiány, amit mielőbb pótolni és orvosolni kellett. Xač'atur Aṙak'elean ez okból is támogatta tehetséges erdélyi örmény ifjak küldését akár Lembergbe, akár Rómába teológiai tanulmányok folytatása céljából. Érdekes módon ezzel Mártonffy püspök is egyetértett, a véleménykülönbség ott mutatkozott meg kettejük között, hogy Mártonffy szerint az ifjakat inkább Rómában, a Collegium Urbanumban kellene képezni és nem a lembergi Örmény Kollégiumban, mert ott biztosan nem latin, hanem „eretnek” hagyományok szerint tanulnának.⁵⁰

A Propaganda Fide körültekintően akart eljárni Minas Paronean delegálását illetően. Ezért a bécsi apostoli nunciaturán keresztül Belgrádban, az ottani örmény közösségben térítő Yovnatán Tēr-Ehiaeán sebasteai örmény unitus püspököt is újból megkeresték, és arra kérték, hogy alaposan véleményezze Minas Paronean rátermettségét.⁵¹ A püspök a Propaganda Fide kérésére három terjedelmes örmény (*grabar*) nyelvű levelet fogalmazott meg és küldött el Rómába az örmény unitus misszionárius ügyében. Yovnatán püspök – ahogyan azt már említettük – jól ismerte az erdélyi örmények vallási helyzetét, hiszen 1719-ben a Propaganda Fide kérésére az ebesfalvi [későbbi erzsébetvárosi] örményeket vizitálta.⁵² Ő is osztotta azt a nézetet, amit Xač'atur Aṙak'elean is korábban vallott, miszerint az erdélyi latin püspök a katolikus hitű (unitus) örményeket szüntelenül zaklatja és erőszakkal akarja őket a saját egyházi joghatósága alá vonni. Ezért ismételtelen nyomatékosította azt a véleményét, hogy sürgetően szükséges lenne az unitus püspöki hivatalt az Apostoli Szentszéknek mielőbb betöltenie Erdélyben, mert Oxendio Virziresco püspök 1715-ben bekövetkezett halála óta az erdélyi örmény közösségnek nincs igazi lelki vezetője.

⁴⁸ APF Lettere SC. Vol. 110. Fol. 192^r–194^v.

⁴⁹ APF Lettere SC. Vol. 110. Fol. 168^r–169^v.

⁵⁰ Mártonffy püspök még 1720 őszén két ifjút ajánlott a Propaganda Fide és a Collegium Urbanum figyelmébe. Xač'atur Aṙak'elean – mint egykori növendék – ugyancsak ajánlólevelet írt Rómába, kérve, hogy vegyék fel őket az oktatási intézménybe. Erről lásd még APF Acta SC. Vol. 91. Fol. 11^v–12^r; SOCG. Vol. 628. Fol. 79^{r-v}, Fol. 80^r, Fol. 81^r, Fol. 82^r, Fol. 87^v; APF Lettere SC. Vol. 110. Fol. 227^r; APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. Fol. 39^r; Nagy Kornél: Mártonffy György erdélyi püspök 1720. évi kiadatlan levele az erdélyi örményekről. In: *Lymbus. Magyarástudományi Forrásközlemények*. 2019. Főszerk. Ujváry Gábor. Bp., 2019. 451–465.

⁵¹ APF Lettere SC. Vol. 109. Fol. 190^v–191^r.

⁵² APF Acta SC. Vol. 90. Fol. 205^r–208^r; APF SOCG. Vol. 623. Fol. 293^{r-v}, Vol. 632. Fol. 448^{r-v}; APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. Fol. 210^r–220^r, Fol. 228^r, Fol. 255^{r-v}, Fol. 531^r–532^r, Fol. 554^{r-v}; Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára (= JTMRL) Lukács László Rendtörténeti Gyűjtemény. 212b. Fond. 3. állag.

Hosszas, örmény nyelven írott jelentéseiben hozzátette azt is, hogy amíg ezt nem orvosolják megnyugtatóan, addig a Propaganda Fidének rendszeresen apostoli vizitátort vagy apostoli vikáriust kellene Erdélybe delegálnia, aki egyfelől ellenőrzi az erdélyi unitus hitű örménység vallási gyakorlatát, másfelől pedig megóvja őket a mindenkori erdélyi latin püspökök hatalmaskodásaitól. Ezen túlmenően jogosnak vélte, hogy az örmények makacsul ragaszkodtak az unitus rítusukhoz, és azt foggal-körömmel védték azon latin főpapok és papok ellenében, akik mindenhol eretnokséget vagy szakadárságot szimatoltak. Ennek okán ő is igen határozottan támogatta Minas Paronean jelöltségét az apostoli misszionáriusi feladatra. Erősen bízott abban, hogy Minas Paronean magas műveltségének köszönhetően majd határozottan tud ellenükben fellépni.⁵³

A Propaganda Fide azonban még ennek ellenére is bizonytalankodott, mert kerülni akarta a nyílt konfliktust az erdélyi püspökséggel. Egyes bíborosok részéről ugyanis felmerült az az aggodalom, hogy ehhez a feladathoz Minas Paronean ifjú volta miatt még túlságosan tapasztalatlan.⁵⁴ Ám ezeket a kétségeket Xač'atur Aراك'elean gyorsan eloszlatta. Véleménye szerint Minas Paronean fiatalságából adódó gyakorlatlanságát teológiai és nyelvi felkészültsége képes lesz ellensúlyozni. Végül ez meggyőzte a Propaganda Fidét, és a bíborosok 1721 májusában elfogadták Yovhannēs és Yovnatan unitus püspökök, illetve Xač'atur Aراك'elean érvelését, és a fiatal örmény unitus papot az erdélyi örmények misziófőnökének, apostoli vizitátorának nevezték ki.⁵⁵

Minas Paronean Erdélybe küldése ennek ellenére még mindig nem haladt zökkenőmentesen, ugyanis újabb kritikus vélemény, kétely és egyúttal kifogás került elő a személyével kapcsolatban. Az erdélyi katolikus egyház részéről a betegeskedő Mártonffy püspök nevében, 1721 júliusában az újonnan kinevezett Kacsics [Cachich, Kacich] Antal József traui [trogiri] püspök – későbbi spalatói [spliti] érsek – fogalmazott meg kritikákat az ifjú pappal kapcsolatban.⁵⁶ Kacsics püspök határozottan ellenezte Minas Paronean delegálását, mert szerinte az ifjú örmény pap kiküldésével a Propaganda Fide csak olajat önt a tűzre, megjelenésével újabb konfliktusoknak engednének teret az erdélyi latin püspökség és az örmény közösség vezetői között. Ezért arra kérte a szentszéki missziós szervezőket, hogy tekintsenek el Minas Erdélybe történő delegálásáról.⁵⁷ Sőt Kacsics püspök néhány nappal később újabb levelet írt a Propaganda Fidének Minasszal kapcsolatban. Ebben ismételtlen nyomatékosította, hogy Erdélyben nincs helye szerinte egy bizonytalan hitű misszionáriusnak, aki jelenlétével csak újabb és újabb békétlenséget szítana. Sőt azt javasolta, hogy a teljes erdélyi örmény közösséget és egyszersmind unitus egyházukat minden feltétel nélkül rendeljék alá a gyulafehérvári latin rítusú püspökség egyházi joghatóságának. Kacsics az örmény püspöki hivatal betöltését feleslegesnek ítélte, mert azt a felada-

⁵³ A nevezett örmény nyelvű leveleket természetesen lefordították latin és korabeli olasz nyelvre is. Erről lásd bővebben APF SOCG. Vol. 628. Fol. 572^{r-v}., Fol. 573^{r-v}., Fol. 574^r., Fol. 576^{r-v}., Fol. 577^{r-v}., Fol. 581^{r-v}., Fol. 582^{r-v}.

⁵⁴ APF Acta SC. Vol. 91. Fol. 105^r-106^v.; APF Lettere SC. Vol. 112. Fol. 48^v-50^r.

⁵⁵ APF Acta SC. Vol. 91. Fol. 162^r-165^v.; Kovács: Az erdélyi örmény katolikus egyház, 64.

⁵⁶ Kacsics püspökről (későbbi érsekről) lásd még *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevii*. I-VII. Ed. Konrad Eubel et al. Patavii, 1913-1968. V. (1667-1730) 384., VI. (1733-1799) 385.

⁵⁷ APF SOCG. Vol. 632. Fol. 437^v., Fol. 438^{r-v}.; GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 117^v-119^r.

tot, mármint megtérésüket és katolizálásukat a néhai Oxendio Virziresco püspök példamutató hittérítői tevékenységével már kiteljesítette Erdélyben. Arra kérte a Propaganda Fide bíborosait, hogy ne vegyék figyelembe Minas Paronean személyével kapcsolatban Yovnatan püspök és Xač'atur vardapet ajánlásait.⁵⁸ E két levélből is egyértelműen kitűnt, hogy Kacsics püspök az erdélyi püspökség álláspontját tolmácsolta az Apostoli Szentszék és egyúttal a Propaganda Fide irányába.

Ez a hír napokon belül eljutott a Belgrádban missziózó Yovnatan örmény unitus püspök fülébe, aki két válaszlevelében is visszautasította Kacsics püspök negatív tónusú megjegyzéseit. Továbbra is alkalmas személynek tartotta Minas Paroneant az erdélyi misszióra.⁵⁹ Azonban Kacsics miatt a Propaganda Fide Minas Paronean ügyében egy másik személyhez, a Collegium Urbanum egykori növendékéhez és a néhai Oxendio Virziresco püspök unokaöcséséhez, a Lengyel–Litván Unió területén tevékenykedő Stefan Stefanowicz Roszka püspökhöz fordult.⁶⁰ A bíborosok arra kérték az unitus főpapot, hogy ő is véleményezze Minas Paronean alkalmasságát és Kacsics kifogásait. Roszka püspök meglehetősen gyorsan küldte meg válaszat Lembergől Rómába.⁶¹ Az egyébiránt erős erdélyi kötődéssel bíró Roszka válaszlevelében arra kérte a Propaganda Fidét, hogy – mivel féltette az ifjú papot – Minas Paroneant mégse küldjék ki Erdélybe, mert túlságosan ellenséges közeg fogadná őt Erdélyben, és ifjú kora miatt még nincs meg a kellő tapasztalata, hogy egy ilyen kellemetlen, ármányokkal teli helyzetet kezelni tudjon. Ő is megerősítette, hogy Kacsics levelei egyértelműen csúszttak, és az erdélyi latin egyház álláspontját, valamint szándékait tükrözték vissza az erdélyi örmények egyházi ügyében. Roszka ezenfelül annak a véleményének is hangot adott, hogy Minas helyett egy tapasztaltabb és ravaszabb örmény unitus misszionáriust kellene kiküldeni Rómából Erdélybe.⁶²

Ennek fényében Minas Paronean mentora, Xač'atur Aṙak'elean újabb levelet írt Rómába. Ő továbbra is megingathatatlanul kitartott a fiatal örmény unitus pap személye mellett. Meglátása szerint az erdélyi örmények körében nagy szükség van egy ifjú, képzett papra, mert az erdélyi klérus kiöregedőben van, és alig van utánpótlásuk, másrészt a püspökség latin papokat akar közéjük delegálni, akik ugyancsak égető paphiányban szenvednek. Minas ezeknek a feltételeknek képes lesz megfelelni, és nem engedi, hogy az eretnek örmény keleti szokások újra erőre kapjanak Erdélyben.⁶³ Ugyanakkor hozzátette azt is, hogy amennyiben a Propaganda Fide mégiscsak eltekintene Minas Paronean kiküldetésétől, akkor helyére feltétlenül a nagy missziós tapasztalatokkal és műveltséggel rendel-

⁵⁸ APF SOCG. Vol. 632. Fol. 439^{r-v}.

⁵⁹ APF SOCG. Vol. 632. Fol. 440^r, Fol. 441^{r-v}+ Fol. 443^v.

⁶⁰ Az utóbbi esztendőök kutatásai mutatták, hogy Stefan Stefanowicz Roszka 1710-ben címzetes püspöki (Hymeria) kinevezést és felszentelést kapott Rómában XI. Kelemen pápától. Erről lásd még APF Acta SC. Vol. 80. Fol. 178^r, Fol. 297^{r-v}; APF SOCG. Vol. 573. Fol. 365^{r-v}, Fol. 368^{r-v}, Fol. 370^r; APF SC Fondo Armeni. Vol. 5. Fol. 101^r, Fol. 225^{r-v}, Fol. 588^{r-v}, Fol. 721^{r-v}; APF Istruzioni Diverse. Vol. B. Fol. 138^r–147^v. Erről lásd még Nagy Kornél: Egy 17. századi örmény Breviárium az MTA Könyvtárának a Keleti Gyűjteményében. *Magyar Könyvszemle* 133 (2017) 205–206.

⁶¹ APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. Fol. 285^{r-v}.

⁶² APF SOCG. Vol. 632. Fol. 446^{r-v}; APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. Fol. 378^{r-v}, Fol. 419^r.

⁶³ A Propaganda Fide Csáky Imre kalocsai érseknek, bíborosnak is levelet küldött Minas Paronean ügyében, támogatását kérve a fiatal pap erdélyi missziójához. Erről lásd még APF Lettere SC. Vol. 112. Fol. 193^{r-v}.

kező Stefan Stefanowicz Roszkát javasolja, mert erős erdélyi kötődéssel rendelkezik, ismeri az unitusok problémáit, továbbá nagyon képzett és felkészült teológus. Levelében ismételtelen megerősítette, hogy a gondok szerinte csak abban az esetben oldódnának meg, ha a Propaganda Fide végre kinevezné címzetes püspöki és apostoli vikáriusi rangban a néhai Oxendio Virziresco püspök utódját Erdélyben.⁶⁴ Ugyanilyen hangnemben számolt be újabb két örmény és latin nyelvű levelében Yovnatán püspök is Belgrádból. Egyrészt ő is alkalmasnak tartotta Minast e feladatra, másrészt az örmény unitus rítus megtartásának fontosságát is kiemelte. Véleménye szerint Kacsics püspök az akkor már nagyon beteg Mártonffy meghosszabbított keze volt, és leveleivel csak a fennálló feszültséget szította, amely mögött egyértelműen nem Kacsics személye, hanem tagadhatatlanul az erdélyi latin rítusú püspökség állt.⁶⁵

Végül, ha nehezen is és ily sok egyeztetést követően, Minas Paronean Erdélybe küldetését jóváhagyták Rómában. A fiatal apostoli misszionárius Bécs érintésével 1722 tavaszán érkezett meg Szamosújvárra.⁶⁶ Jövetelével kapcsolatban a Propaganda Fide kifejezetten kérte Girolamo Grimaldi bécsi apostoli nunciust, Edessa in Osrhoëne címzetes érsekét, hogy mindenben támogassa a fiatal örmény unitus papot.⁶⁷ Teológiai felkészültsége mellett dicsérték szerteágazó nyelvtudását is, hiszen anyanyelvén és a törökön kívül folyékonyan beszélt és olvasott örményül, görögül, latinul, németül és olaszul is. Erdélyi missziójához eleinte nagy reményeket fűzött az örmény közösség is. Sőt – nyilvánvalóan a Propaganda Fide kérésére –, a gyulafehérvári püspökség is eleinte „jóindulatú szemlencsét” tanúsított iránta, és inkább kívárt.⁶⁸

Időközben a Propaganda Fide is újból tárgyalta Minas Paronean erdélyi misszióját. Az ott ülésező bíborosok egyhangúlag jó döntésnek tartották a fiatal, ám képzett pap delegálását Erdélybe. Sőt a bizalmukat mi sem jellemezte jobban, mint hogy 100 római scudo azonnali segély kifizetéséről határoztak számára a bécsi apostoli nunciaturán keresztül. Arról is döntöttek, hogy örmény és latin nyelvű könyveket küldenek neki.⁶⁹ Arra is utasították, hogy ha úgy adódik, akkor az örmények mellett a magyar ajkú katolikus hívek lelki szükségleteivel is foglalkozzon, mert körükben is súlyos volt a paphiány Erdélyben. Ezenkívül a Propaganda Fide külön meghagyta Minas Paroneannak, hogy segítse az elesetteket, valamint nevelje a helyes katolikus hitre az ottani örmény fiatalokat.⁷⁰

Az örmény közösség eleinte szívélyesen, mondhatni tárt karokkal fogadta Szamosújváron. Minas Paronean 1722 augusztusában írt jelentésében számolt be a Propaganda

⁶⁴ APF SOCG. Vol. 632. Fol. 447^{r-v}.

⁶⁵ APF SOCG. Vol. 632. Fol. 448^{r-v}; APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. Fol. 372^r–375^v.

⁶⁶ APF Lettere SC. Vol. 112. Fol. 192^{r-v}, Fol. 196^v, Fol. 197^{r-v}, Fol. 268^{r-v}; APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. Fol. 431^r.

⁶⁷ APF Lettere SC. Vol. 112. Fol. 243^{r-v}; APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. Fol. 441^r–442^r.

⁶⁸ Ekkor az erdélyi latin rítusú püspökség *exlex* állapotban volt, mert Mártonffy püspök 1721. szeptember 5-én bekövetkezett halálát követően 1722-ben Mednyánszky Ferenc Ignác Lászlót nevezték ki, és szentelték fel erdélyi latin szertartású püspöknek, azonban ő erről a címéről lemondott. Később 1731-ben Leuca címzetes püspöke lett. A Propaganda Fide és az erdélyi örmény közösség egyébiránt nagyon bízott abban, hogy Mártonffy halálát követően egy kevésbé konfrontatív ember kerül majd az erdélyi püspökség élére. APF Lettere SC. Vol. 112. Fol. 197^r; MNL OL A 57. Vol. 33. No. 382., Vol. 34. No. 168.; *Hierarchia Catholica*, VI. 261.

⁶⁹ APF SOCG. Vol. 633. Fol. 38^{r-v}; APF Lettere SC. Vol. 112. Fol. 195^{r-v}.

⁷⁰ APF Acta SC. Vol. 92. Fol. 63^r–65^r.

Fidének első benyomásairól. Ebben leírta, hogy Szamosújvárra történt megérkezését követően szinte nyomban elkezdte tanítani az örmény ifjakat. Sőt, nem nevesítve, de két tehetséges ifjút is a Propaganda Fide figyelmébe ajánlott, akikből később kiváló unitus pap is válhat. Ezenkívül leírta, hogy milyen rendszerességgel tartott magánházaknál miséket az unitus rítus előírásai szerint, valamint említést tett a frissen épült, de még fel nem szentelt Gyümölcsoltó Boldogasszony és Szeplőtelen Fogantatás templomról. Az is kiderült jelentéséből, hogy az új templom főoltárát az örmények apostolának, Világosító Szent Gergelynek [Surb Grigor Lusaworič'] a tiszteletére szeretnék majd felszentelni.⁷¹ De a gond az – számolt be róla –, hogy jelenleg nincs olyan unitus hitű püspök Erdélyben, aki ezt a szertartást elvégezhetné.⁷²

Minas Paronean kezdeti sikereit csakhamar több konfliktus árnyékolta be 1723-ban és 1724-ben.⁷³ Emögött pedig az emberi gyarlóságból fakadó indítékokat és okokat kell keresni. Ugyanis ez idő tájt az erdélyi örmény unitus klérus körében újfent viszály támadt Oxendio Virziresco püspök utódlásával kapcsolatban. Mindenki mindenki ellen volt, és ebbe a viszályokkal és ármányokkal teli helyzetbe került bele Minas Paronean. Ráadásul a fiatal örmény unitus pap nyelvi és szerteágazó teológiai felkészültsége sokaknak bántotta a szemét. Ők tulajdonképpen joggal tartottak attól, hogy a néhai Oxendio Virziresco püspök utódját az Apostoli Szentszék nem az ő köreiből választja majd ki, így Minas Paronean személyében potenciális veszélyforrást láttak. Más szóval attól tartottak, hogy kis idő múltán az Apostoli Szentszék a Propaganda Fide javaslatára őt nevezi ki az erdélyi örmények apostoli vikáriusának címzetes püspöki rangban, azaz Oxendio Virziresco utódjának. Másfelől az erdélyi latin klérus Gyulafehérvár vezetésével ugyancsak támadta Minas Paroneant, azzal vádolva őt, hogy eretnekséget terjeszt Erdélyben. Erre azonban semmiféle bizonyítékot sem tudtak felhozni. Valójában kiderült, hogy a katolikus egyház a vele korábban szemben álló erdélyi örmény klérust támogatta, azzal a szándékkal, hogy az örmény unitus misszionárius munkáját ellehetetlenítse.⁷⁴

Míndeközben Gyulafehérvár jelentette Minas állítólagos eretnekségét a bécsi apostoli nunciatúrának is. Girolamo Grimaldi nuncius ezért bővebb tájékoztatást és konkrét bizonyítékokat kért a püspökségtől.⁷⁵ Képviselőjükben Sigray András,⁷⁶ a kolozsvári jezsuita kollégium rektora válaszolt a nunciusnak. Levele szerint Minas Paronean Szamosújvár örmény unitus főplébánosával – az időközben 1721-ben elhunyt Lazar Budachowicz utódjával –, Michál Theodorowiczsal került összetűzésbe. Ugyanis maga a főplébános támadta meg Minas Paroneant azzal, hogy a Jézus Krisztus egy, isteni természetét hirde-

⁷¹ Ebben szerepet játszott az is, hogy a Propaganda Fide Minas Paronean jelentéseit mentorával, Xač'atur Aراك'eannal és Stefan Stefanowicz Roszkával vizsgálta meg, akik pozitívan értékelték a tevékenységét. Erről lásd még APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. Fol. 651^r, Fol. 789^r–790^r, Fol. 795^{r-v}.

⁷² APF SOCG. Vol. 652. Fol. 197^r; APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. Fol. 467^{r-v}.

⁷³ APF Lettere SC. Vol. 113. Fol. 707^r.

⁷⁴ APF SOCG. Vol. 652. Fol. 198^r.

⁷⁵ APF SOCG. Vol. 652. Fol. 199^{r-v}.

⁷⁶ Az arisztokrata származású Sigray András páter 1724–1726 között volt a kolozsvári jezsuita kollégium rektora. Róla lásd még röviden Varga Júlia: *Katolikus közép- és felsőoktatás Erdélyben a 17. századtól a 19. század közepéig*. Bp., 2007. 119. [Doktori disszertáció.]

tő monofizita eretnokséget terjesztette 1722 óta Szamosújváron, illetve önkényesen és hamisan püspöknek merészelt nevezetni magát. Ezért az erdélyi örmény közösséget, a Propaganda Fidé és a bécsi apostoli nunciust arra kérte, hogy Minast váltsák le, és zavarják el Erdélyből. Sőt Sigray páter leírása szerint maga Theodorowicz 1724-ben jelentést küldött Gyulafehérvárra az új erdélyi latin szertartású püspöknek, Antalffy Jánosnak⁷⁷ is Minas Paronean állítólagos eretnek szokásairól. A főpap támogatta a főplébános javaslatát, miszerint Minas Paronean mielőbb el kellene távolítani Erdélyből, hogy ne okozzon további károkat az egyháznak és a katolicizmusnak.⁷⁸

A Propaganda Fide először 1723. július 27-én tárgyalta részletesen az ügyet. Az általános ülésen tanácskozó bíborosok maguk is fenntartásokkal fogadták a gyulafehérvári püspökség kifogásait, ezért továbbra is támogatásukról biztosították a fiatal misszionáriust. Az üggyel kapcsolatban további információkat kértek a bécsi apostoli nunciátúrától, és ezzel egyidejűleg arra is kérték Grimaldi nunciust, hogy nyomatékosan adja tudtára az erdélyi latin püspökségnek a következőt: Minas Paronean nem Gyulafehérvár, hanem közvetlenül a Propaganda Fide hatásköre alá tartozik. Amennyiben vele kapcsolatban bárminemű probléma merülne fel, akkor azt közvetlenül velük tárgyalja meg a püspökség. Mindazonáltal nyilvánvalóvá vált, hogy Rómában nem hittek a Minas Paronean személye ellen felhozott vádaknak. Ennek oka az volt, hogy más erdélyi missziós csatornákon is arról értesültek, hogy Minas Paronean 1722 óta kifogástalanul végezte egyházi szolgálatát Szamosújváron és Erdélyben.⁷⁹

Theodorowicz főplébános szerepe igen érdekesnek is tűnik. Tudniillik őt 1718–1721 között az erdélyi püspökség – még a néhai Mártonffy György idejében – eretnokséggel vádolta meg. Az általa elmondottakból viszont kiderült, hogy féltékeny volt a fiatal örmény papra, személyét a saját papi hivatalára nézve tekintette veszélyesnek, s ezért is fordult az erdélyi latin rítusú püspökséghez. Mivelhogy az erdélyi örményeknek nem volt akkor püspökük, Theodorowicz önmagát az erdélyi örmény közösség egyházi vezetőjének tartotta, és titkon valóban ambicionálta, hogy hamarosan elfoglalhatja Oxendio Virziresco

⁷⁷ Az ugyancsak erdélyi (csíkszentmártoni) születésű Antalffy János püspöknek már korábról is volt tapasztalata az erdélyi örményekkel kapcsolatban. Ugyanis még Csíkszentgyörgy plébánosaként, 1698-ban Szebelébi/Szebellébi Bertalan erdélyi katolikus püspöki vikáriussal, Giuseppe Maria Bonalini theatinus miszionáriussal, valamint Merczisz Tamás (Halászi István álnéven) jezsuita atyával együtt részt vett a Csete István (Vízkeleti Zsigmond álnéven) jezsuita páter vezette vizsgálóbizottság munkájában is, amely az Elia Mendrul beszercei örmény esperes (*awagerēc'*) nevével fémjelzett hittagadásokkal foglalkozott. Erről lásd még bővebben APF Acta SC. Vol. 69. Fol. 107^r–116^v; APF SOCG. Vol. 532. Fol. 472^r, Vol. 646. Fol. 311^r+ Fol. 312^v; APF Lettere SC. Vol. 88. Fol. 30^r–31^r; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 592^{r-v}; AAV ANV. Vol. 31. Fol. 103^r, Fol. 106^r, Vol. 196. Fol. 192^{r-v}, Fol. 195^{r-v}; AGT CL Portfolio 2. [Fóliószámozás nélkül]; MNL OL A 57. Vol. 35. No. 76.; ELTE EKK Collectio Prayana. Cod. 20. Pag. 283–284.+ Pag. 285.; *Erdélyi egyháztörténeti adatok*. I. Szerk., kiad. Veszely Károly. Kolozsvár, 1860. 365–366. p.; *Hierarchia Catholica*, V. 386.; Galla: *Ferences misszionáriusok*, 272.; Molnár Antal: *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*. Bp., 2009. (TDI Könyvek 8) 213–223., 227–228., 245.; Nagy Kornél: Az Elia Mendrul-ügy. A beszercei örmény egyházi viszály története (1697–1700). *Századok* 143 (2009) 965–966.; Balla Lóránt: *Csete István kéziratosszéprédikációi és Gyalogi János-féle kiadásai. Eredetiség, fordítás, közvetítés a kora újkori jezsuita prédikációkban*. Kolozsvár, 2017. [Doktori dolgozatok 20] 42–44.; Nagy Kornél: Andrea Santacroce bécsi apostoli nuncius és az erdélyi örmények egyháza. *Erdélyi Múzeum* 79 (2017) 1. sz. 113–115.

⁷⁸ APF SOCG. Vol. 652. Fol. 200^{r-v}.

⁷⁹ APF Acta SC. Vol. 93. Fol. 429^r; APF Lettere SC. Vol. 114. Fol. 345^r–346^r.

püspök helyét Erdélyben, és ő maga meg tudja győzni Gyulafehérvárt, hogy az unitus püspöki hivatal nem sérti az érdekeiket. Minas Paronean Erdélybe történő delegálása pedig e személyes püspöki ambícióit húzhatta keresztbe.⁸⁰

Nem sokkal később Minast támadva, de már Theodorowicz védelmében Demeter Márton gyulafehérvári kanonok is jelentést írt. Levele ugyancsak hemzsegett a csúsztatásoktól, és ez azonnal szemet szúrt a Propaganda Fidének is. Demeter Minas Paroneant Róma hitével visszaélő átkatolikusként és megátalkodott eretnekként mutatta be, aki az erdélyi örmény közösségen belüli intrikáival vizályt szított egész Erdély területén.⁸¹ Ez a levél egyébként nemcsak Minast támadta, hanem személy szerint az unitus mechitaristákat is, különösen Minas mentorát, Xač'atur Aṙak'eleant, mert szerinte ő és rendje az, aki Minas mögött állt felbujtóként, és valójában ez a szerzetesrend terjesztette újból az eretnekséget az örmény unitusok körében. Ráadásul Demeter arra gyanakodott, hogy „az eretnek” mechitaristák az Apostoli Szentszéknél szeretnék kijárni, hogy Erdélyben rendházakat alapítsanak, s ebben Minas csupán eszköz volt a kezükben.⁸²

A Demeter Márton kanonok által felhozott vádakra maga Minas Paronean a Propaganda Fidéhez eljuttatott levelében reagált. Az eretnekséget képtelenségnek tartotta és visszautasította, az állítások mögött pedig Theodorowicz személyét, valamint akkor az őt támogató erdélyi püspökség álnokságát látta. Megjegyezte azt is, hogy ő azért jött Erdélybe, hogy ne vizályt szítson, hanem megerősítse az erdélyi örmény közösséget unitus hitében. A levelének végén külön hangsúlyozta azt is, hogy őt azért delegálták Erdélybe, hogy ellenőrizze az unitus örmények helyes vallásgyakorlatát, illetve helyrehozza azokat a károkat, amelyeket a Mártonffy püspökkel fennálló konfliktus eredményezett a köreikben.⁸³ Nem értette, hogy őt miért üldözik katolikus vallású hittársai, miközben ő egyáltalán nem tért le a hit helyes útjáról. Minas Paronean arra is felhívta a figyelmet, hogy a konfliktus tulajdonképpen nem róla szól, hanem arról, hogy ki töltsé be az erdélyi örmény unitus püspöki hivatalt, amelyet akkor Theodorowicz ambicionált leginkább. Ugyanakkor Minas ellen Gyulafehérvár tudatosan játszotta ki Theodorowiczot, mert nekik az az elemi érdekük, hogy az örmény közösség ne legyen egységes, illetve hogy ne töltsék be az örmény unitus püspöki széket. Ezáltal az örmény közösség felekezeti szempontjából meggyengül, és így könnyebben tudja a püspökség rákényszeríteni az akaratát az erdélyi örmény unitus egyházra. Más szóval Gyulafehérvár az örményeket teljesen a saját ellenőrzése alá akarta vonni.⁸⁴ Egy másik Rómába küldött jelentésében Minas Paronean megjegyezte, hogy teljesen érthetetlen, hogy miért illették őt valótlanul az eretnekség vádjával, mert ő mindig Róma hitén maradt, és soha nem is hagyta el azt. Sőt az örmény misszionárius pusztán jó szándékból Antalffy püspöknek is levelet írt, arra kérve őt, hogy tüzetesen vizsgálja ki az ügyét, és ne higgyen semmiféle alantas szóbeszédnek, de erre választ nem kapott.⁸⁵

⁸⁰ APF SOCG. Vol. 652. Fol. 201^r–202^r.

⁸¹ APF SOCG. Vol. 652. Fol. 203^r–204^r.

⁸² APF SC Fondo Armeni. Vol. 8. Fol. 789^r–790^r.

⁸³ APF SOCG. Vol. 652. Fol. 205^r.

⁸⁴ APF SOCG. Vol. 652. Fol. 206^r.

⁸⁵ APF SOCG. Vol. 652. Fol. 208^r–209^r.

Ezért a Propaganda Fide ismételtén Minas Paronean mentorát, Xač'atur Aṙak'elean kérte fel, hogy járjon végére ennek a konfliktusnak.⁸⁶ Az örmény unitus (mechitarista) szerzetes nyomban védelmébe vette a fiatal misszionáriust. Továbbra is arra kérte a Propaganda Fidét, hogy minden erkölcsi és anyagi támogatást adjanak meg Minas Paroneanak, különösen azért is, hogy most ily nagy nyomás alatt kell munkálkodnia. Ismételtén azon véleményének adott hangot, hogy a támadások mögött az erdélyi latin püspökség áll. Xač'atur Aṙak'elean az egyedüli megoldást az örmény unitus püspöki kinevezésében látta.⁸⁷ Ezen túlmenően javaslatot tett arra, hogy Stefan Stefanowicz Roszka püspököt a Lengyel-Litván Unió területén lévő Stanisławówból Erdélybe kellene küldeni, hogy Minas, illetve az erdélyi örmények segítségére legyen. Ennek következtében a Propaganda Fide csakhamar fel is vette vele a kapcsolatot. Roszka leveleiben hajlandóságot is mutatott arra, hogy Erdélybe utazzon, sőt ezekben jelezte azt is, hogy teljesen egyetért a mechitarista szerzetes álláspontjával.⁸⁸ Azonban akkori felettese, Jan Tobiasz Augustynowicz lemergi örmény unitus érsek nem engedte el. Augustynowicz érsek ezt azzal indokolta a Propaganda Fidének küldött levelében, hogy növekvő aggodalma ellenére, nem nagyon tud az érsekség érdemben lépéseket tenni, mert a hatásköre és az egyházi joghatósága 1690 óta – a Propaganda Fide akkori döntésének az értelmében – már nem terjedt ki az erdélyi unitus hitű örményekre.⁸⁹ Az ügy megoldását a Propaganda Fidében, valamint még több örmény unitus pap Lembergből és Rómából történő delegálásában látta.⁹⁰

Azonban Minas Paronean egyre nehezebben viselte a rá nehezedő és egyre elviselhetetlenebbé váló nyomást, illetve az ellene irányuló mély gyűlöletet. Ezért 1724 októberében elhagyta Szamosújvárt, és Bécsbe, az apostoli nunciatúrára távozott.⁹¹ Innen a nevezett év november 3-án küldött hosszás jelentést Rómába, azonban ekkor még került a konfliktusáról szóló értesítéseket.⁹² Levelében mindenekelőtt említést tett a Szamosújvárnak adandó azon privilégiumokról, amelyeket már 1711–1715 között, a néhai Oxendio Virziresco püspök próbált tető alá hozni, illetve kijárni a bécsi udvarnál.⁹³ Ezt az ügyet

⁸⁶ APF Lettere SC. Vol. 117. Fol. 286^v–287^r.

⁸⁷ APF SOCG. Vol. 652. Fol. 210^r.

⁸⁸ APF SOCG. Vol. 646. Fol. 61^{r-v}, Fol. 62^r; GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 124^r.

⁸⁹ APF CP. Vol. 29. Fol. 612^r–613^r, Fol. 617^v, Fol. 628^r–629^v; APF Lettere SC. Vol. 79. Fol. 134^v–135^r; GYFL I.1/a. Pag. 34., uo. I/4. Vol. 3. Fol. 126^v.

⁹⁰ APF SC Fondo Armeni. Vol. 8. Fol. 799^{r-v}, Fol. 800^r–801^r; *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek*, I. 101–102., 106–107. Egyébiránt maga Augustynowicz érsek is a lemergi Örmény Kollégium egykori növendéke volt. Erről lásd APF SOCG. Catalogus Personarum Collegii Pontifici Leopoliensis Armeni. A Calendis Anni 1684 ad Finem Decembris. Fol. 355^{r-v}.

⁹¹ APF Lettere SC. Vol. 121. Fol. 108^v; APF SC Fondo Armeni. Vol. 9. Fol. 93^r.

⁹² APF SOCG. Vol. 652. Fol. 191^{r-v}.

⁹³ Oxendio Virziresco püspök még 1696. augusztus 20-án az Apostoli Szentszék és Kollonich Lipót esztergomi érsek, bíboros közbenjárásának köszönhetően érte el a bécsi udvarnál Szamosújvár megszerzését az örmények számára, azonban a tényleges költözés és a település (majdani város) kiváltságainak ügye csupán a Rákóczi-szabadságharcot, illetve az unitus püspök halálát követően történt meg. Erről lásd még bővebben APF Acta SC. 66. Fol. 201^r–202^v, Vol. 82. Fol. 144^r–147^v; APF SOCG. Vol. 524. Fol. 363^{r-v}, Fol. 366^{r-v}, Vol. 580. Fol. 557^r–558^v, Fol. 560^r–565^v, Fol. 567^r–568^v, Vol. 661. Fol. 207^v; APF Lettere SC. Vol. 85. Fol. 27^r–28^r; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 522^{r-v}, Vol. 6. Fol. 552^r–553^v; AAV ANV. Vol. 196. Fol. 147^{r-v}, Fol. 151^{r-v}, Fol. 152^{r-v}; MNL OL A 57. Vol. 53. No. 279a., uo. Gubernium Transilvanicum Levéltára. Ügyiratok. No. 1698: 238., uo. Erdélyi Fiscalis Levéltár. XII ½. Fasc. 2. Litt. A.

Minas Paronean is feltétlenül támogatandónak tartotta. Úgy látta, hogy az erdélyi, és ezen belül a szamosújvári örményeket úgy lehet megtartani az unitus hitükön, hogy minél kedvezőbb privilégiumokat biztosítanak számukra. Az unitus rítus létének a fontosságát külön is kiemelte, mint az örmények fizikai megmaradásának egyik kitételét. Ezért kérte a Propaganda Fidé is, hogy a nunciatúrán keresztül támogassa ezt a lépést, és így kommunikálja azt a bécsi udvar képviselőinek az irányába.⁹⁴

Fél évvel később Minas Paronean Bécsből elküldött újabb levelében próbálta magyarázni a Propaganda Fidének, hogy miért hagyta el erdélyi missziós állomáshelyét. Egyszerűen azzal indokolta lépését, hogy lelkiileg teljesen felőrölték a közösség egyházi és világi vezetőivel, valamint az erdélyi katolikus püspökséggel fennálló viták.⁹⁵ Minas egy másik levelében arról panaszkodott, hogy a távozásában szerepet játszott az is, hogy 1723 óta Szamosújváron állandóan a gyanakvás és a rosszindulat fullasztó légköre vette körül. Éreztették vele, hogy örmény származása ellenére mégiscsak egy idegen (azaz nem bennfentes), és emiatt ki is közösítették. Holott ő azzal a szándékkal érkezett a Propaganda Fide utasítására Erdélybe, hogy a néhai Mártonffy György püspök vádjaival szemben lelki vigaszt nyújtson a Rómához hű örmények számára. Valójában Minas nem értette, hogy unitus hite miatt miért is támadják őt ily hevesen eretnekséggel.⁹⁶

A Propaganda Fide Minas kényszerű távozásával érdemben csupán másfél évvel később, 1726 márciusában foglalkozott részletesen.⁹⁷ Az ülésen a bíborosok egyértelművé tették, hogy Minas Paronean elűzésében a szamosújvári örmény közösség egyházi és világi vezetői mellett súlyos felelősség terhelte a gyulafehérvári püspökséget is. Ez utóbbi vádat azzal is megtoldották, hogy maga Gyulafehérvár volt az igazi felbujtó, mert a püspökségnek valós érdeke volt, hogy az örmények körében a feszült viszonyt fenntartsa. Szomorúan vették azt is tudomásul, hogy Antalfy püspök nem Minasnak vagy a Propaganda Fidének, hanem inkább a kisstílusú intrikusoknak hitt Erdélyben.⁹⁸ Ezért arra kérték a bécsi apostoli nunciust, hogy minél több információt szerezzen az erdélyi püspöktől, illetve tudja meg, hogy mik a jövőbeli szándékai az örményekkel kapcsolatban. A Propaganda Fide teljes képtelenségnek nevezte, hogy Minas eretnek pap, és pontosan tudta, hogy tanulmányaiból adódóan ő mindig az elfogadott örmény unitus rítus szerint misézett, és ezt a latinok szándékosan értették félre. Ezért kérni fogják Antalfy püspököt, hogy pontosítsa, illetve fejtsse ki a Minasszal fennálló konfliktusok okát.⁹⁹

A Propaganda Fide ugyanakkor felkérte Stefan Stefanowicz Roszka püspököt, hogy utazzon el Stanisławówból Bécsbe, és személyesen találkozzon Minas Paroneannal, majd küldjön részletes jelentést Rómába. A bécsi találkozón Roszka Minas Paroneant mindekelőtt támogatásáról biztosította.¹⁰⁰ Beszámolójában kifogásolta a latin egyház vádjait, miszerint Minas eretnekséget terjesztett a szamosújvári közösségén belül. Roszka is ismé-

⁹⁴ APF SOCG. Vol. 652. Fol. 211^r–212^v.

⁹⁵ APF SOCG. Vol. 654. Fol. 422^r–^v.

⁹⁶ APF SOCG. Vol. 652. Fol. 195^r–^v.

⁹⁷ APF Lettere SC. Vol. 121. Fol. 108^v.

⁹⁸ APF Acta SC. Vol. 96. Fol. 143^v–144^r.

⁹⁹ APF Lettere SC. Vol. 121. Fol. 110^r–111^r.

¹⁰⁰ APF SOCG. Vol. 656. Fol. 427^r.

telten az örmény unitus püspöki szék mielőbbi betöltését javasolta. A konfliktus valós okát is ebben látta, az eretnesség vádja csupán pusztá figyelemelterelés volt a latinok részéről.¹⁰¹ Roszka püspök azt is megállapította, hogy sajnos az erdélyi örmény klérus is hibát követett el azzal, hogy Minas ellen fordult, mert ezzel az erdélyi püspökség malmára hajtotta a vizet. Továbbá közülük többen is ambicionálták a püspöki címet, és emiatt féltékenyen tekintettek a Rómából delegált Minas Paroneanra. A gyulafehérvári püspökség Minasban egyértelműen az Apostoli Szentszék emberét látta, és úgy tekintett rá, mint a néhai Oxendio Virziresco püspök potenciális utódjára. A püspökség valójában nem akarta, hogy Erdélyben újból örmény unitus (akár címzetes) püspök legyen,¹⁰² ezért nem nézte jó szemmel Minas misszionáriusi tevékenységét. Így a két, amúgy egymásra is gyanakvással tekintő csoport érdekei összeértek.¹⁰³ Azaz, mindkét félnek elemi érdeke volt Minas Paronean lejárata, „kiiktatása” és eltávolítása.¹⁰⁴

Mindenesetre Roszka püspök arra is javaslatot tett a Propaganda Fidének, hogy Minast nagyobb hatáskörrel felhatalmazva kell visszaküldeni Erdélybe, hogy munkáját minél eredményesebben kiteljesítse. Hozzátette, nem szerencsés, hogy most lényegében Antalffy püspök kormányozza az örmény unitusokat, holott erre neki nem volt tényleges felhatalmazása, mert egyházi joghatósága csak a latin szertartásúakra terjedt ki Erdélyben. Ő ugyanazt folytatta, mint elődje, Mártonffy György püspök. A Propaganda Fidének ebben pedig határozottabban kellene fellépnie.¹⁰⁵ Ennek nyomán Grimaldi bécsi apostoli nuncius is megszólalt. Ő arra tett javaslatot, hogy az ellenséges közeg ellenére a Propaganda Fide adja utasításba Minas Paronean számára, hogy azonnal térjen vissza Erdélybe. Ugyanakkor azt is ajánlotta, hogy az örmény pap valóban nagyobb felhatalmazást és hatalmat kapjon, azaz nem mint egyszerű apostoli misszionárius, hanem mint apostoli vikárius térjen vissza Erdélybe, mert véleménye szerint nagyobb ranggal kevésbé érheti őt zaklatás a közösség (azon belül is a rá féltékeny helyi örmény unitus klérus), valamint az erdélyi latin szertartású püspökség részéről. Levelében felmerült annak lehetősége is, hogy idővel Minas Paronean címzetes püspöki kinevezést nyerjen, és így legyen az örményeknek unitus hitű püspökük. A nuncius ezen túlmenően jelezte, hogy ebben az ügyben tárgyalni fog a püspökség embereivel is, és igyekszik arra törekedni, hogy elfogadtassa Minas Paroneant velük mint Rómához hű „igaz embert” és katolikus.¹⁰⁶

¹⁰¹ Roszka püspök hosszas jelentésében arra is javaslatot tett, hogy ha Minas nem akar visszatérni Erdélybe, akkor őt inkább szülővárosába, Konstantinápolyba kellene a Propaganda Fidének delegálni, mert ott az örmény unitusok nagy támadásoknak vannak kitéve a keleti hitű nemzettársaik részéről. Ő Luca Virzirescóra (magyarosan Verzár Lukács), a néhai Oxendio Virziresco püspök unokaöccsére, a római Collegium Urbanum frissen végzett növendékére gondolt. Véleménye szerint Luca Virziresco erdélyi származása miatt könnyebben tudja megtalálni a közös hangot a helyi közösséggel és az erdélyi római katolikus püspökséggel, mint a konstantinápolyi születésű Minas Paronean. Erről lásd még APF SC Fondo Armeni. Vol. 8. Fol. 333^{r-v}.

¹⁰² APF Lettere SC. Vol. 121. Fol. 109^{r-v}.

¹⁰³ APF SOCG. Vol. 656. Fol. 427^v.

¹⁰⁴ APF SOCG. Vol. 656. Fol. 428^r.

¹⁰⁵ APF SOCG. Vol. 656. Fol. 428^v.

¹⁰⁶ APF SOCG. Vol. 656. Fol. 429^r–430^v.

A püspökséget azonban nehezen lehetett erről meggyőzni. Antalffy János püspök, elődjéhez hasonlóan, továbbra is az erdélyi örménység feletti teljes egyházi joghatóság megszerzésére törekedett. Ezért 1726 nyarán végigvizitálta az erdélyi örmény unitus közösséget, és erről átfogó jelentést készített, amelyet 1726. november 12-i keltezéssel küldött el Bécsbe, illetve Rómába, a Propaganda Fide bíborosainak.¹⁰⁷ Az erdélyi püspök leírta, hogy ugyan vannak szokásbeli és liturgikus különbségek – amelyeket meglátása szerint a közeljövőben mindenképpen korrigálni szükséges –, de a Moldvából és a Lengyel-Litván Unió területéről elszármazott erdélyi örmények – a néhai Oxendio Virziresco püspök kitaró missziós munkájának köszönhetően – már engedelmes és jó katolikusok. Antalffy szerint azért is ilyen kedvező az egyház számára az örmények mostani vallási helyzete, mert a bajkeverő Minas Paronean végre elhagyta Erdélyt, és ezáltal az eretnecség és szakadárság csírája is kipusztult.¹⁰⁸ A püspök annak a véleményének is hangot adott az általa jegyzett dokumentumban, hogy nagyon bízik abban, hogy a nevezett örmény unitus pap soha többé nem tér vissza Erdélybe.¹⁰⁹

Antalffy még vizitációja során, 1726 nyarán Szamosújváron felszentelte az erdélyi örménység első egyházi épületét, a helybeli vagyonos örmény Simay [Šimae] család által finanszírozott Gyümölcsoltó Boldogasszony és Szeplőtelen Fogantatás, vagy közismertebb nevén az úgynevezett Salamon-templomot.¹¹⁰ Ezenkívül leírta, hogy egyházlátogatása során Erdélyben kilenc unitus örmény pap szolgált. A többi erdélyi közösségről szólva is elismerő hangnemben nyilatkozott. Az ebesfalvit roppant erősnek nevezte, de kőtemplomuk akkor még nem volt, csak néhány kisebb kápolnájuk, azonban leírta, hogy már elkezdték építeni saját egyházukat.¹¹¹ Hasonlóképpen nyilatkozott a gyergyószentmiklósi örményekről is, akik éppen szintúgy a saját templomukat építették. Ezenfelül beszámolt arról, hogy Kantán és Görgényben él még kisebb örmény közösség, amely igen bölcsen a latin szertartású templomokat látogatja. A jelentése végén Antalffy püspök írt a paphiányról is, amely akkor Erdély-szerte általános probléma volt, de nyomatékosan hangoztatta, hogy Rómának a katolikus hithez hű örmény papokat kellene küldenie, nem pedig a régi örmény eretnecséggel rokonszenvező és bizonytalan hitű egyházi embereket. A püspök is arra törekedett, hogy minél több, jó képességű és magas műveltségű erdélyi örmény ifjút küldjön Rómába, a Collegium Urbanumba tanulni. Viszont újfent hangoz-

¹⁰⁷ APF SOCG. Vol. 661. Fol. 217^r.

¹⁰⁸ A szamosújvári örmény közösség vezetői külön is jelezték Minas Paroneannal kapcsolatos fenntartásaikat Antalffy püspöknek 1726. évi vizitációja alkalmával. Ugyan a vele történő találkozó célja az újonnan épített templom felszentelésére összpontosult, a közösség elöljárói nyomatékosították számára, hogy minden korábbi vallási eredetű baj gyökere az volt, hogy Róma közjéjük delegálta ezt az idegen Minas Paronean nevezetű papot. Erről lásd APF SOCG. Vol. 652. Fol. 196^r.

¹⁰⁹ APF SOCG. Vol. 661. Fol. 219^r.

¹¹⁰ APF SOCG. Vol. 656. Fol. 427^v–428^r; GYFL I.1/a. Pag. 30.; GYFL I/4. Vol. 1. Pag. 259–269., Vol. 3. Fol. 93^r, Fol. 107^r–^v.; *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek*, I. 75., 91.

¹¹¹ APF SOCG. Vol. 661. Fol. 217^r. Az ebesfalvi örmények 1725–1726-ban felhívták a Propaganda Fide figyelmét, hogy Moldvából számos latin rítusú, magyar ajkú katolikus telepedett le, amit ők egyáltalán nem néztek jó szemmel. Emögött az örmények Antalffy püspököt sejtették, aki így próbálta felekezetiileg megosztani az addig homogén örmény unitusokból álló közösséget, ami számos konfliktust eredményezett a településen. Erről lásd még APF Acta SC. Vol. 95. Fol. 49^v–50^r., Vol. 96. Fol. 143^v–144^r.; APF SOCG. Fol. 646. Fol. 143^r., Vol. 691. Fol. 275^r–^v.+ Fol. 276^v.

tatta, hogy egy Minas Paronean habitusú örmény papot semmiképpen sem látna szívesen Erdélyben, mert az ilyen zavaros hitű papok titokban a monofizita eretnység hívei voltak, és ezt a hamis hitet terjesztették, ahova betették a lábukat, az csak fejetlenséget, zűrzavart és vizzályt szült.¹¹²

Még vizitációja során Antalffy Theodorowiczsal is hosszasan tárgyalt Minas ügyéről. A főplébános ismételtlen igen elítélő hangnemben nyilatkozott róla. Szerinte Minas Paronean a közösség szemében mindig is egy nemkívánatos személy volt. Jelenléte a Rómával fennálló kapcsolatokat is megmérgezte. Hozzátette, hogy Minas Paronean eretnek könyveket használt, és önkényesen püspöknek nevezte magát, és elvárta, hogy őt e rang szerint is szólítsák meg. A főplébános ármányai elérték céljukat, mert Antalffy püspök fenntartás nélkül elhitte ezeket a rosszindulatú pletykákat, és ezeket írásba foglalva elküldte a Propaganda Fidének is.¹¹³

Minas ügyével kapcsolatban Michál Theodorowicz unitus főplébános viselkedését nem igazán értették Rómában, mert néhány évvel korábban őt is ugyanazzal a váddal illették a Mártonffy György vezette püspökség részéről, mint most Minas Paroneant. Úgy gondolták, hogy Theodorowicz ezzel mindinkább csak a saját egyházának ártott igazán. Ezért a bíborosok részéről felmerült, hogy Minas Paroneant arra utasítják, hogy csak azért is térjen vissza Szamosújvárra, és folytassa a már megkezdett missziós munkáját. Sőt támogatták azt az elképzelést is, hogy nagyobb felhatalmazást adjanak neki, mint amikor 1722-ben kiküldték Erdélybe. Így szóba került Minas Paronean apostoli vikáriusi és esetleges címzetes püspöki kinevezése is. Ezenfelül a bíborosok arról is döntöttek, hogy ez ügyben feltétlenül felveszik a kapcsolatot Antalffy püspökkel is. Számára külön és ismételtlen nyomatékosították azt is, hogy Minas Paronean és az erdélyi örmények nem az ő, hanem a Propaganda Fide egyházi joghatósága alá tartoznak. Neki csak akkor lehet beleszólása, ha valós vallási anomáliákat tapasztal, de azokat először a szentszéki intézménnyel kell tudatnia, és nem a saját szakállára kell cselekednie. Tudtára adták továbbá azt is, hogy Minas Paronean semmilyen egyházi szabályt nem hágott át. Meg kell értenie végre, hogy az unitus misszionáriusok a saját bevett szokásaik szerint unitus rítus szerint misézhetnek, és nem kellene azonnal eretnekséget és szakadárságot feltételezni.¹¹⁴

Ennek ellenére Minas Paronean továbbra is Bécsben maradt, és kivárt. Majd onnan írt újabb jelentést Rómába. Levelében felidézte, hogy 1722-ben a missziójának kezdete azért indult reményt keltően, mert időközben elhalálozott az örmény unitus rítus és egyház pusztá létét fenyegető Mártonffy György püspök. Emiatt átmenetileg nyugalom köszöntött be az erdélyi örmények körében, de amikor a latin rítusú egyházmegyét újból

¹¹² Csikszépvízzel kapcsolatban 22 örmény családot írt le Antalffy, azonban ez az adat ellentmondásosnak tűnt. Az idő tájt nem volt számottevő örmény közösség a településen, ugyanis az 1694. évi krími tatár betörés elpusztította a közösséget, és a túlélők Gyergyószentmiklóásra menekültek. APF Acta SC. Vol. 65. Fol. 54^r–56^v; APF SOCG. Vol. 518. Fol. 66^{r-v}, Vol. 520. Fol. 287^{r-v}, Fol. 289^{r-v}, Vol. 661. Fol. 217^r, Fol. 219^{r-v}; APF CP. Vol. 31. Fol. 390^{r-v}; APF Lettere SC. Vol. 83. Fol. 44^{r-v}; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 287^{r-v}, Fol. 325^{r-v}; APF Collegio Urbano. Vol. 3. Fol. 156^{r-v}; AAV ANV. Vol. 196. Fol. 148^v–149^r; ARSI FA Hist. Vol. 152. Fol. 18^{r-v}.

¹¹³ APF SOCG. Vol. 661. Fol. 217^v–218^r.

¹¹⁴ APF Acta SC. Vol. 72. Fol. 17^{r-v}, Vol. 96. Fol. 145^r–148^r.

betöltötték, akkor nemcsak a püspökség, hanem a közösség egyházi és világi képviselői is szembefordultak vele, és képtelenebbnél képtelenebb vádakkal illették. Levelében arra kérte a Propaganda Fidét, hogy nagyobb anyagi és erkölcsi támogatással térhessen vissza Erdélybe, hogy az ellenséges közeg ellenére is folytatni tudja pasztorális munkáját. Azt is megfogalmazta, hogy amennyiben nem engednék őt vissza Erdélybe, akkor küldjék őt Belgrádba az ottani örmények közé missziós munkára. Ezenkívül továbbra is fenntartotta azon véleményét, hogy a híresztelések és a rosszindulatú pletykák ellenére ő soha semmilyen eretnek vagy szakadár szokásnak nem hódolt egyházi pályafutása során.¹¹⁵ Levelének legutolsó soraiban ugyanakkor egy enyhe kritikus megjegyzést is megfogalmazott Minas Paronean. Arra kérte a Propaganda Fidét, hogy erkölcsileg is hathatósabban támogassa őt, mert úgy érezte, hogy a missziós szerv, mint munkaadója, magára hagyta őt a konfliktusok kellős közepén.¹¹⁶

Minas Paronean még bécsi tartózkodása idején, 1726-ban támogatta a Szamosújvárnak adandó kiváltságokat, és arra kérte a bécsi apostoli nunciust, hogy segítse e kérdésben az örményeket. Ezt egy másik Rómába küldött levelében írta meg. Minas Paronean arra kérte a Propaganda Fidét, hogy a bécsi apostoli nunciátúrán keresztül diplomáciailag is segítse elő Szamosújvár kiváltságolását, amiért Oxendio Virziresco unitus püspök élete végén nagyon sokat fáradozott. Meglátása szerint ez nagyban segíti a közösség és az örmény unitus egyház megmaradását Erdélyben.¹¹⁷ A nevezett privilégiumot végül III. Károly császár és király 1726. október 9-én adta meg a településnek. Ugyanakkor az uralkodó meghagyta, hogy amennyiben az örmények újból visszatérnének őseik keleti szakadár és eretnek hitére, akkor a privilégiumokat semmisnek tekinti, és visszavonja.¹¹⁸ III. Károly ezenkívül a bécsi apostoli nunciatura és a Propaganda Fide kérésére egy uralkodói rendeletbe foglalva meghagyta, hogy az erdélyi örmények egyházi kérdésekben mindaddig (átmenetileg) engedelmeskedni kötelesek az erdélyi latin püspökségnek, amíg számukra az Apostoli Szentszék címzetes unitus püspököt nem nevez ki. Más szóval, a bécsi udvarnak, illetve Rómának feltett szándéka volt, hogy betöltse az Oxendio halála óta üres püspöki hivatalt. Ez viszont szemet szúrt az erdélyi püspökségnek.¹¹⁹

1726-ban a Propaganda Fide nemcsak a misszionáriusnál, hanem a szamosújvári közösség vezetőinél is tudakozódott, ugyanis minél több, pontosabb információt akart begyűjteni az örmények egyházi helyzetéről, mielőtt Minas Paroneant visszaküldenék Erdélybe. A település örmény előljárósága azonban teljesen elítélő hangnemben számolt be a szentszéki missziós szervnek Minas Paronean tevékenységéről. Két latin nyelvű levelükben leírták, hogy az 1715-ben eltávozott Oxendio Virziresco püspök halálának követ-

¹¹⁵ APF SOCG. Vol. 654. Fol. 423^r.

¹¹⁶ APF SOCG. Vol. 654. Fol. 423^r–424^v.

¹¹⁷ APG SOCG. Vol. 656. Fol. 426^r.

¹¹⁸ APF Acta SC. Vol. 96. Fol. 438^r; *Step'anosi Rōšk'ay Žamanakagrut' iwn kam tarekank' ekelec'akank'*. Ašx. Hamazasp Anton Oskean OMech. Vienna, 1964. [Step'anos (Step'anean) Rōšk'ay: Kronológia, avagy egyházi évkönyvek] 201.

¹¹⁹ APF Acta SC. Vol. 96. Fol. 143^v–114^r; APF SOCG. Vol. 661. Fol. 209^r; APF SC Fondo Armeni. Vol. 9. Fol. 601^r. Erről lásd még röviden *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek*, I. 90.; Nagy: *Az elképzelt „Aranykor”*, 268.

keztében nagy úr támadt. Nem volt igazi spirituális vezetőjük, és a Propaganda Fide által delegált Minas Paronean pedig önkényesen akarta betölteni az unitus püspök szerepét.¹²⁰ Egy másik levelükben azzal a váddal is illették az „ördöggel cimboráló” Minas Paroneant, hogy rengeteg pénzt sikkasztott el, akit ezért a nemtelen tettéért ítélőszék színe előtt számon kell kérni. Azonban erről a levélben konkrét bizonyítékokat nem árultak el. Úgy vélték, hogy Minas Paronean „démoni” praktikáival tönkretette mindazt, amit annak idején fáradságos munkával a néhai egyházalapító és közösségi vezető Oxendio Virziresco püspök létrehozott Erdélyben.¹²¹

A Propaganda Fide Antalffy püspök és a bécsi nunciaturáról beérkező levelek és jelentések tükrében 1726. december 17-én megtartott általános ülésén Giuseppe Sacripante bíboros-prefektus, valamint Bartolomeo Ruspoli titkár (későbbi bíboros) elnöklétével tárgyalta ismételten Minas Paronean ügyét. Úgy ítélték meg, hogy az örmény papot apostoli vikáriusnak kell kinevezni, és e minőségében kell őt visszaküldeni Erdélybe. Minas Rómához való hitét sziklaszilárdnak ítélték meg, valójában ő nem volt eretnek hitű. Az ezzel kapcsolatos vádakat ugyanúgy hamisnak vélték, amelyek mögött az emberi esendőség árnyoldalai húzódtak meg. Megállapították, hogy ha a majdani vikáriusi tevékenysége sikeresnek bizonyul, akkor nyomban kezdeményezni fogják Minas címzetes (*in partibus infidelium*) püspöki kinevezését is XIII. Benedek pápánál. Sacripante bíboros-prefektus ugyanakkor megjegyezte, hogy Antalffy püspöknek újfent és még határozottabban tudtára kell adni, hogy Minas Paronean a Propaganda Fide alkalmazásában áll, és tőlük kapja a fizetséget, nem pedig az erdélyi unitus hitű örmény közösségtől, és nem is az erdélyi püspöktől. Grimaldi bécsi apostoli nunciust pedig arra kérték, hogy járjon közbe a bécsi udvarnál Minas ügyében és minden támogatást adjon meg a számára. A kettős játékot játszó, a korábban az ő védelmüket is kereső Michál Theodorowicz főplébános viszont egyszer s mindenkorra eljátszotta a bizalmukat, mert hazug vádakot fogalmazott meg Minas Paroneanról. Ráadásul intrikáival nemcsak Minas Paroneant, hanem Propaganda Fide is megsértette. A szentszéki missziós szerv döntött arról is, hogy Minas mellé több örmény unitus papot szeretne rendelni, akik hatékonyan segítik majd az apostoli vikáriusi munkáját.¹²² Az ülést végül azzal zárták, hogy Minas Paronean igenis alkalmas személy a feladatra, és bíztak abban, hogy Minas személyében hamarosan püspöke is lesz az erdélyi unitus hitű örménységnek. Antalffy püspöknek pedig tudomásul kell vennie, hogy az erdélyi örményeknek van joguk és igényük a címzetes püspökség betöltésére, és ezt neki el kell fogadnia.¹²³ Egyébiránt Bartolomeo Ruspoli, a Propaganda Fide titkára erről külön levélben is értesítette Antalffy püspököt, arra kérve őt udvariasan, hogy tartsa tiszteletben a döntésüket. A titkár diplomatikusan jelezte neki azt is, hogy bármennyire is szeretné, de nincs joga kiterjeszteni az erdélyi örményekre az egyházi joghatóságát, sőt arra kérte a püspököt, hogy ha újabb egyházlátogatást szándékozik tenni az erdélyi örmé-

¹²⁰ APF SOCG. Vol. 654. Fol. 425^{r-v}.

¹²¹ APF SOCG. Vol. 661. Fol. 225^{r-v}.

¹²² APF Acta SC. Vol. 96. Fol. 437^v–438^v.

¹²³ APF Acta SC. Vol. 96. Fol. 439^r–440^r.

nyek körében, akkor előtte mindenképp egyeztessen a Propaganda Fidével is.¹²⁴ Ezenfelül a titkár 1727. január 18-án egy újabb levelet juttatott el Gyulafehérvárra. Ebben is udvarias, de igen határozott hangnemet ütött meg. Ruspoli a püspököt felelősségre vonta, hogy támogatta Minas Paronean korábbi elüldözését Szamosújvárról és Erdélyből, illetve nyíltan segítette az ellene áskálódó örmény papokat is. A levelet azzal zárta, hogy a Propaganda Fidének határozott és egyszersmind feltett szándéka, hogy idővel Erdélyben címzetes püspöki rangban betöltsék az apostoli vikáriusi hivatalt, mert a jó emlékezetű Oxendio Virziresco halála óta nincs az unitus erdélyi örményeknek főpásztora. Minas Paroneant erre a feladatra a Propaganda Fide határozottan alkalmasnak tartja.¹²⁵

Antalfy püspököt ez utóbbi levél igencsak felbőszítette. Két rövid, 1727. március 18-án datált és Grimaldi bécsi apostoli nunciának címzett latin nyelvű válaszlevelében továbbra is fenntartotta azon megingathatatlan álláspontját, hogy Minas nem térhet vissza Erdélybe semmilyen felhatalmazással sem, mert a győzködéseik ellenére egy megátalkodott eretnek, és jelenléte csak újabb és újabb vizályokat fog szülni az egyházon, valamint a közösségen belül.¹²⁶ Ezt követően Grimaldi nuncius továbbította Antalfy leveleit Rómába, amelyhez csatolta saját olasz nyelvű különvéleményét is. Ebben egyszerűen leírta, hogy nem ért egyet Antalfy püspökkel, és valótlanlanságnak tartja a Minasszal szemben felhozott vádjait és gyűlölködését. Mindenesetre a Propaganda Fide makacsul kitartott korábbi döntése mellett.¹²⁷

Ennek ellenére Antalfy továbbra is hajthatatlannak mutatkozott ebben a kérdésben. Ezért 1727 szeptemberében újabb levelet írt a bécsi apostoli nunciának, illetve a Propaganda Fidének. A püspök nyolc pontba szedve foglalta össze kifogásait, valamint álláspontját, amellyel azt kívánta bizonyítani, hogy miért is alkalmatlan Minas Paronean az erdélyi missziós munkára. A jól bevett és már lassan megszokott eretnekség és szakadár-ság vádja mellett kifogásolta az esetleges apostoli vikáriusi és címzetes püspöki kinevezését. Ezt teljesen feleslegesnek tartotta. Továbbá éles kritikával illette az örmény unitus rítus erdélyi létjogosultságát: meglátása szerint az örmény unitus helyett a latin rítus gyakorlása a helyes és az illő a katolikus hitű örményeknek. Végül a püspök levelében azon értetlenségének is hangot adott, hogy a Propaganda Fide, illetve az Apostoli Szent-szék, beleértve a bécsi nunciust is, miért támogat szilárdan egy ilyen alávaló eretnek papot, aki a bűnt és a bűnös hitet terjesztette korábban az ő egyházmegyéje fennhatósága alatt.¹²⁸ Erre a Propaganda Fide azzal válaszolt, hogy újabb papokat küldenek Erdélybe az erdélyi örmény unitusok közé. Ugyanakkor ők is levonták a tanulságot: a jövőben nem „külsőst”, azaz külhoni születésű örményt, hanem erősebb erdélyi kötődéssel bíró egyházi embereket delegálnak. Így került látókörbe két, a Collegium Urbanumban frissen végzett örmény unitus ifjú, Luca Virziresco és Minas Daniēlean személye. Fő feladatuk az volt, hogy segítsék a majdani apostoli vikárius munkáját Erdélyben. Minas Paroneanhoz

¹²⁴ APF SOCG. Vol. 661. Fol. 212^r.

¹²⁵ APF Lettere SC. Vol. 123. Fol. 23^v–26^r.

¹²⁶ APF SOCG. Vol. 661. Fol. 226^{r-v}, Fol. 227^{r-v}.

¹²⁷ APF SOCG. Vol. 661. Fol. 215^r–216^r.

¹²⁸ APF SOCG. Vol. 661. Fol. 213^{r-v}.

hasonlóan nekik is felhatalmazásuk volt arra, hogy az örmény unitus rítus szerint végezzék egyházi szolgálatukat.¹²⁹

Ez a hír már önmagában véve konfliktushelyzetet teremtett az erdélyi püspökséggel, illetve az ottani örmény unitus klérus köreiben is. Ezért Dániel Tódor [T'ēodoros Daniēlean] Szamosújvár örmény bírása 1728 legelején levelet juttatott el a Propaganda Fidéhez, amelynek hangneme egyértelműen Antalffy püspök álláspontját tükrözte. Lényegében a bíró azt írta le, hogy az egész város nemkívánatos személynek tartja Minas Paroneant, és nem örülne annak sem, hogy a Propaganda Fide újabb két – bár erdélyi kötődésű –, bizonytalan hitű papot kíván Erdélybe delegálni.¹³⁰

Két hónappal később Antalffy püspök a másik nagy erdélyi örmény közösség, az ebesfalvi előjáróival is levelet íratott ebben az ügyben. Ők is leírták, hogy már korábban is osztották a szamosújváriak azon véleményét, miszerint nem látják szívesen a bajkeverő Minas Paroneant és az újonnan kinevezett segítőit. Azt sem akarták, hogy a város területére lépjenek, és nagyon örültek annak is, hogy Minas még nem jutott el eddig hozzájuk. Ugyanakkor megköszönték a Propaganda Fidének, hogy pénzügyileg is segítették az akkor épülő ebesfalvi örmény templom építését.¹³¹ Ehhez azt is hozzáfűzték, hogy valójában nem is a Propaganda Fidének, hanem Antalffy püspök önzetlen hozzájárulásának köszönhetők, és a szentszéki missziós szerv csupán kis szerepet játszott ebben. Ez azonban nyilvánvaló csúsztatásnak bizonyult, mert az ebesfalvi örmény unitus templom építéséhez valójában Antalffy püspöknek nem sok köze volt, mivel ismereteink szerint nem nyújtott anyagi támogatást a templom építéséhez.¹³² A szentszéki missziós szerv azonban itt is átlátott Antalffy püspök praktikáin, és továbbra is kitarított amellet, hogy Minasnak, immár vikáriusként, nagyobb felhatalmazásokkal a lehető leggyorsabban vissza kellene térnie Erdélybe.¹³³

A Propaganda Fide eltökélttségét látva 1728 tavaszán Minas Paronean erdélyi „jóakarói” más nemtelen eszközökhöz nyúltak. Azzal a váddal próbálták őt lejáratni a szentszéki hatóságok előtt, miszerint az unitus misszionárius 1722-ben egy fiatal szamosújvári örmény özvegygel bonyolódott titkos szerelmi viszonyba, és „e bűnös kapcsolat” eredményeként gyermeke fogant. A fiatal nőt emiatt a közösség kiközösítette. A Propaganda Fidénel úgy akarták Minas Paroneant lejáratni, hogy ő nemcsak egy eretnek hitű pap,

¹²⁹ APF SOCG. Vol. 664. Fol. 33^r., Fol. 129^v-^v,+ Fol. 130^v., Fol. 504^r.+ Fol. 505^v., Fol. 530^r.+ Fol. 531^v., Vol. 665. Fol. 13^r-^v.+ Fol. 15^v.; APF Collegio Urbano. Vol. 5. Fol. 51^v-52^r., Fol. 52^v-53^r., Fol. 137^v., Fol. 153^r., Fol. 477^r., Fol. 493^r., Fol. 495^r.

¹³⁰ APF SOCG. Vol. 661. Fol. 220^r-221^r.

¹³¹ A Szentháromság [AmenasurbSurb Errordut'iw] tiszteletére felszentelt templomot az örmény unitus mechitarista szerzetesek és a közösség együttes kezdeményezésére kezdték építeni, ugyanis ez idő tájt már élénk tárgyalások zajlottak a szerzetesrend velencei központja és az Apostoli Szentszék között, hogy a rend missziós célból rendházat és iskolát alapít Ebesfalván. A templom építésének a költségeit a hívek (azaz a helyi lakosság), a mechitarista rend, illetve a Propaganda Fide állták. Erről lásd bővebben APF Acta SC. Vol. 98. Fol. 319^v., Fol. 513^r-^v., Vol. 99. Fol. 9^v-10^v.; APF SOCG. Vol. 652. Fol. 191^r-^v., Vol. 661. Fol. 209^v., Vol. 662. Fol. 254^r-^v., Vol. 663. Fol. 19^r-^v.; APF Lettere SC. Vol. 128. Pag. 13-14. [Az APF Lettere SC. Vol. 128. forráskötet hasábjai nem fólió-, hanem oldalszámozással jelezve.] Erről lásd még Kovács Bálint: Az erzsébetvárosi örmény könyvtár. *Erdélyi Múzeum* 74 (2012) 2. sz. 74-76.

¹³² APF SOCG. Vol. 661. Fol. 222^r.+ Fol. 223^v.

¹³³ APF Lettere SC. Vol. 126. Fol. 16^r-^v.

hanem egy megátalkodott, a testiség [šnut'iwŋ] szörnyű bűnében leledző ember is. A miszcionárius természetesen kezdettől fogva tagadta e vádakat, és azért, hogy tisztázza személyét, ő maga is vizsgálatokat kért maga ellen. Ennek folyományaként kiderült, hogy az állítólagos intim viszonnal kapcsolatos vádak alávaló és aljas hazugságokra épültek. Ugyanis időközben fény derült arra, hogy Minas Paronean az említett nővel nem került intim kapcsolatba, sőt nem is találkozott vele. A Propaganda Fidénel és a bécsi apostoli nunciatúrán ugyanúgy Antalffy, valamint a szamosújvári örmény közösség ármányait látták mögötte. Ráadásul az időközben beérkező további jelentések szintúgy képtelenségnek és egyszersmind alaptalannak tartották a Minasszal szemben felhozott vádat.¹³⁴ A cél nyilvánvalóan az volt, hogy ily módon (egyfajta karaktergyilkossági kísérlet gyanánt) akadályozzák meg, hogy Minas Paronean vikáriusi minőségben és egyúttal potenciális unitus püspökjelöltként térjen vissza a korábbi missziós állomáshelyére.¹³⁵

1728 közepére a vádak elcsendesedni látszódtak, amely összefüggésben állt Antalffy János püspök egészségi állapotának súlyos megromlásával. A Propaganda Fide 1728. július 6-án megtartott általános ülésén Vincenzo Petra bíboros-prefektus elnökletével újból, hosszasan vitatta és tárgyalta Minas Paronean erdélyi missziós ügyét.¹³⁶ Ismételten megerősítették, hogy Minas Paronean semmilyen régi keleti örmény eretnek és szakadár praktikáknak nem hódolt, és hasonlóképpen nem esett a testiség bűnébe sem. Mindezeket az erdélyi püspökség koholmányának tartották. Igazat adtak Xač'atur Aṙak'elean mechtarista szerzetes és Stefan Stefanowicz Roszka korábbi véleményeinek, hogy Minas Paroneant a kezdetektől fogva szándékosan akarták lejáratni és befeketíteni.¹³⁷ A missziós szerv hasonlóképp vélekedett arról is, hogy Minas 1722–1724 közötti szamosújvári tartózkodása során semmilyen körülmények között sem adta ki magát „hamisan” apostoli vikáriusnak és püspöknek, viszont most már a Propaganda Fidének határozott szándéka, hogy ezt a hivatalt (azaz az unitus püspökséget) vele a közeljövőben végre betölttesse.¹³⁸ Az erdélyi katolikus püspökségnek valójában egy célja volt, hogy fenntartsa a zűrzavart, valamint kielezesse a személyes konfliktusokat az erdélyi örmények körében, mert így tudta őket hatékonyan megosztani, valamint a saját ellenőrzése alá vonni. A Propaganda Fide újfent nyomatékosította, hogy az Oxendio Virziresco halála óta megüresedett hivatalt be kell tölteni, és erre Minas Paroneannál jelen pillanatban alkalmasabb személyt nem látnak. Ezért a szentszéki missziós szerv úgy határozott, hogy Minast nagyobb felhatalmazásokkal küldi vissza Erdélybe.¹³⁹

Időközben Antalffy János püspök 1728. július 28-án eltávozott az élők sorából. Rómában sokan átmenetileg fellélegeztek. Sőt a Propaganda Fide vezetése abban bízott, hogy Mártonffy és Antalffy után végre egy olyan egyházi ember kerül a püspökség élére, akivel könnyebben szót tud érteni és megértőbb lesz az unitus egyházakkal, így az erdélyi örményekkel is. Azonban reményeik csalódnak bizonyultak. Antalffy helyét a felvidéki (német)

¹³⁴ APF Lettere SC. Vol. 126. Fol. 84^r–85^v.

¹³⁵ APF SOCG. Vol. 661. Fol. 224^{r-v}.

¹³⁶ APF Acta SC. Vol. 98. Fol. 314^v.

¹³⁷ APF SOCG. Vol. 661. Fol. 206^{r-v}.

¹³⁸ APF SOCG. Vol. 661. Fol. 207^{r-v}, Fol. 208^{r-v}.

¹³⁹ APF Acta SC. Vol. 98. Fol. 315^r–321^r; APF SOCG. Vol. 661. Fol. 209^r, Fol. 210^{r-v},+ Fol. 211^v.

származású Sorger/Zorger Gergely György vette át 1729. február 25-én.¹⁴⁰ Elődjeihez hasonlóan az erdélyi unitusokat nem tekintette őszinte és igaz katolikusoknak, ezért mindent elkövetett, hogy teljes egyházi ellenőrzése alá vonja őket. Ez alól az erdélyi örmények sem képeztek kivételt.¹⁴¹ Sorger püspök ráadásul nem lelkesedett, hogy 1729-ben az Apostoli Szentszék támogatásával az örmény unitus mechtarista szerzetesrend meg akart telepedni Ebesfalván, mert úgy vélte, hogy ők ugyanúgy folytatni fogják az eretnenség terjesztését Erdélyben, mint ahogyan azt Minas Paronean is korábban tette.¹⁴² Sőt kifejezetten tiltakozott, hogy időközben Rómából Minas Daniēlean és Luca Virziresco személyében két olyan örmény unitus pap érkezett Erdélybe, akik – véleménye szerint – ugyancsak eretnek és szakadár bajkeverők lehetnek egyházmegyéje területén.¹⁴³

Sorger egész püspöki hivatala során az erdélyi örmény unitus egyház háttérbe szorítására törekedett. Kifogásolta többek között azt is, hogy az örmény klérus tagjait – meglátása szerint – a régi örmény keleti eretnőséget terjesztő lembergi Örmény Kollégiumban, valamint a római Collegium Urbanumban képezik, ehelyett inkább a hazai szemináriumokba kellene küldeni őket. Így, véleménye szerint, nem fertőződnek meg az eretnőséggel.¹⁴⁴

A Propaganda Fidénel azonban ezt sem nézték jó szemmel. Továbbra is támogatták az örmény unitus papok Erdélybe küldését, és természetesen Minas Paronean erdélyi visszatérését is apostoli vikáriusi minőségben. Ezért a bécsi apostoli nunciatúrán keresztül 50 római scudo további pénzügyi támogatást küldtek Minas Paronean számára. Döntöttek arról is, hogy kérni fogják az udvar közbenjárását, miszerint Sorger püspök engedje be Minast és az új örmény unitus papokat Erdély területére, illetve ne akadályozza az egyházi tevékenységüket.¹⁴⁵

Minas Paroneant elbizonytalanította Sorger püspök „harcias” kiállása az unitus papsággal szemben, és ezért vonakodott Erdélybe utazni. A Propaganda Fide Domenico Silvio Passionei Ephesus címzetes érsekén és bécsi apostoli nunciuson keresztül helyezte nyomás alá, hogy végre induljon el Erdélybe, és folytassa az 1722-ben megkezdett egyházi és

¹⁴⁰ A továbbiakban a főpap nevére a Sorger változatot használjuk. Sorger Gergely György korábban – 1727 és 1729 között – Tininum [Knin] püspöke volt. Erről lásd APF Acta SC. Vol. 99. Fol. 534^r; APF SOCG. Vol. 666. Fol. 228^r.+ Fol. 231^v; APF SC Fondo Armeni. Vol. 10. Fol. 29r; APF SC Fondo Ungheria e Transilvania. Vol. 5. Fol. 89^r, Fol. 90^r, Fol. 113^r–114^v, Fol. 444^r; GYFL I.1/a. Pag. 34–35.; *Hierarchia Catholica*, VI. 381., 386.; Galla: *Ferences misszionáriusok*, 144–143., 347.

¹⁴¹ APF Lettere SC. Vol. 137. Fol. 194^{r-v}, Fol. 237^r–239^r.

¹⁴² APF Acta SC. Vol. 98. Fol. 513^{r-v}, Vol. 99. Fol. 9^v–10^v; APF SOCG. Vol. 662. Fol. 254^{r-v}, Vol. 663. Fol. 19^{r-v}. Sőt az 1740. évből adat maradt fenn arról is, hogy két meg nem nevezett ebesfalvi (erzsébetvárosi) erdélyi örmény ifjú Velencébe, a mechtarista főapátságba (a rend központjába) utazott teológiai tanulmányokat folytatni, illetve belépni szándékozott a szerzetesrendbe. Erről lásd JTMRL Gyűjtemények. Rendtörténeti Gyűjtemény. Litterae Annuae. Fotómásolatok. 1740II. Pag. 97.

¹⁴³ APF Acta SC. Vol. 99. Fol. 278^r, Fol. 281^{r-v}, Fol. 333^v–334^r, Fol. 491^r, Vol. 101. Fol. 429^{r-v}, Vol. 102. Fol. 120^{r-v}; APF SOCG. Vol. 664. Fol. 129^{r-v}.+ Fol. 130^v, Fol. 504^{r-v}.+ Fol. 505^v, Fol. 530^r.+ Fol. 531^v, Vol. 665. Fol. 12^r, Fol. 13^{r-v}.+ Fol. 15^v; APF Collegio Urbano. Vol. 5. Fol. 51^v–52^r, Fol. 153^r.+ Fol. 154^v, Fol. 244^r–245^v, Fol. 246^{r-v}, Fol. 325^v.

¹⁴⁴ APF Acta SC. Vol. 101. Fol. 376^{r-v}, Fol. 427^{r-v}, Fol. 429^{r-v}; APF SOCG. Vol. 670a. Fol. 23^{r-v}, Fol. 24^{r-v}, Fol. 25^{r-v}.+ Fol. 26^v; APF Lettere SC. Vol. 132. Fol. 244^r–245^r.

¹⁴⁵ APF Acta SC. Vol. 99. Fol. 157^v–158^v; APF Lettere SC. Vol. 128. Pag. 14–15., Pag. 237–239.

missziós szolgálatát. Sőt maga a Propaganda Fide is több alkalommal próbálta őt győzködni, hogy térjen vissza Erdélybe. Minas azonban nem állt kötélnek, és egyáltalán nem kívánczolt visszatérni korábbi missziós helyére, amit azzal igyekezett magyarázni, hogy lelkileg teljesen megviselték és kimerítették az elmúlt évek megpróbáltatásai. Valójában máshol szeretne volna folytatni papi és hittérítői tevékenységét. Ezért Minas Bécsből kérvényezte a Propaganda Fidénel, hogy inkább hadd mehessen vissza szülővárosába, Konstantinápolyba a nemzettársai közé missziós munkára. Róma nem örült Minas kérésének, mert más tervei voltak vele, viszont az örmény unitus pap határozottan jelezte nekik, hogy többé már nem kíván Erdélybe visszatérni. Végül Rómában vonakodva ugyan, de elfogadták Minas Paronean kérését, és a Propaganda Fide más személy után kezdett nézni az erdélyi misszió ügyében.¹⁴⁶

Minas Paronean 1731-ban érkezett Konstantinápolyba, ahol a terep missziós szempontból nehezebbnek bizonyult az erdélyinél is.¹⁴⁷ Kiküldetését csak egy évig tudta ellátni az Oszmán Birodalom fővárosában, és még 1732-ben visszatért Bécsbe. Távozásának oka összefüggésben állt a már évtizedek óta felekezetiileg megosztott örmény közösség körében fennálló feszült állapotokkal. A keleti, apostoli hitű örménység már a 17. század közepé óta nem nézte jó szemmel a szentszéki misszionáriusok [patrikk'n Frengistaneayc'] térnyerését a városban. Kártékonynak találták ténykedésüket, mert sokakat, a saját megfogalmazásuk szerint, áttérítettek a nyugati „frankok” eretnek hitére, azaz a katolikus vallásra. A viszály olyannyira elmérgesedett, hogy a városban szinte mindennaposak voltak a katolikus (unitus) hitű örmények sérelmére elkövetett verekedések, pogromok, üzletgyújtogatások, templom- és iskolafojgalások. Az oszmán hatóságok igyekeztek a maguk hasznára fordítani ezt a viszályt, és tudatosan uszították egymás ellen a két felet. Minas Paroneannak ebben a feszült helyzetben kellett helytállnia. Míg Erdélyben keleti, addig Konstantinápolyban nyugati latin vagy „frank” eretneknek [heretikosk' Frengistaneayc'] bélyegezték. Így Minas Paronean 1731–1732-ben lényegében cseberből vederbe esett.¹⁴⁸

A Propaganda Fide 1733-ban tárgyalta Minas sikertelen konstantinápolyi misszióját, de ismételtlen megvizsgálta a korábbi erdélyi tevékenységét is. Ez utóbbival kapcsolatban

¹⁴⁶ Ekkor delegálta a Propaganda Fide és a Collegium Urbanum az erdélyi születésű Dragomán Kristóf [K'ristop'oros Dragoman] örmény unitus papot Ebesfalvára/Erzsébetvárosba, hogy majd később Minas Paronean vikárius segítségére legyen. Dragomán csakhamar összetűzésbe került az örmény unitus rítus megítélése miatt Sorger püspökkel. Erről lásd még APF Acta SC. Vol. 103. Fol. 481^v–483^v; APF SOCG. Vol. 670. Fol. 773^r–^v.+ Fol. 776^v; APF Lettere SC. Vol. 137. Fol. 237^r–239^r; APF Collegio Urbano. Vol. 5. Fol. 137^r–138^v, Fol. 202^r–204^r.+ Fol. 205^v, Fol. 328^r, Fol. 356^v–357^v, Fol. 361^v–362^r, Fol. 479^r, Fol. 495^r.+ Fol. 496^v; GYFL I/4. Vol. 2. Pag. 148., Vol. 3. Fol. 124^r.

¹⁴⁷ APF Acta SC. Vol. 101. Fol. 39^r–^v.

¹⁴⁸ Gregorio Hoffman: *Il Vicariato Apostolico di Constantinopoli (1453-1830)*. Roma, 1935. (Orientalia Christiana Analecta 103) 81–90.; Rõšk: *Žamanakagrut'iw'n*, 190–192.; Raymond Haroutioun Kévorkian: *L'imprimerie Surb Ęjmiacin et Surb Sargis Zõrawar et conflicte entre arméniens et catholiques á Constantinople*. 1981. *Revue des études arméniennes* [Nouvelle Serie] 15 (1981) 401–438.; Raymond Haroutioun Kévorkian: *Le partiariat arménien de Constantinople et l'occident catholique au XVIIe siècle*. *Revue de monde arménien moderne et contemporain* 1 (1994) 19–29.; Nagy Kornél: *Az erdélyi örmények katolizációja (1685–1715)*. Bp., 2012. (Magyar Történeti Emlékek. Értekezések) 121–122.; Ferenc Toth: *Diplomatie, guerre et culture en Europe Centrale et Orientale Ottomane à l'époque moderne*. *Recueil d'études*. Istanbul, 2021. (Centre d'Histoire Diplomatique Ottomane) 77–78.

most sem marasztalták el, sőt továbbra is ártatlannak tartották az akkor felhozott vádakkal kapcsolatban. Azonban konstantinápolyi „kalandját” felelőtlen és meggondolatlan lépésnek ítélték meg Rómában. Úgy vélték, hogy hibáztak akkor, amikor Minasnak engedélyezték a kérésélettűnek bizonyult konstantinápolyi misszióját. A Propaganda Fide általános ülése arról tanácskozott, hogy mit kezdjenek Minasszal: visszaküldjék őt apostoli vikáriusként Erdélybe, vagy rendeljék vissza Rómába, ahol a Collegium Urbanumban kellene örmény unitus növendékeket oktatnia.¹⁴⁹ Ekkor érkezett be Rómába a csanádi római katolikus püspökség kérése, hogy a Bánátban és a Temesközben uralkodó kritikus paphiány miatt képzett misszionáriusokat keresnek. Tudniillik az 1730-ban bencés szerzetesből csanádi püspökké lett báró Falkenstein Béla Adalbert fülébe is eljutott Minas Paronean esete, és őt missziós munkára szeretne volna felkérni.¹⁵⁰ Az akkor Bécsben tartózkodó örmény unitus pap elfogadta Falkenstein püspök hívását, és még ugyanabban az évben Temesvárra utazott. Ott a források tanúsága szerint szinte nyomban munkához látott, sikeres papi és missziós tevékenységet fejtett ki a lakosság körében. Ekkor Minas Paronean – nyilvánvalóan a csanádi püspök rábeszélésére – jelezte a Propaganda Fide felé azon igényét, hogy a missziós szerv helyett a csanádi egyházmegye szolgálatába kíván állni.¹⁵¹ Ezenfelül arról is tájékoztatta a Propaganda Fidét, hogy rítust szeretne váltani, és latin szertartású világi papként és misszionáriusként kíván a továbbiakban „az Úr szőlőkertjében” munkálkodni.¹⁵²

E kérés teljesítése igencsak lassan haladt. Ezért három esztendő elteltével, 1736. január 7-én maga Falkenstein püspök írt levelet a Propaganda Fidének, amelyben részletesen beszámolt az egyházmegyéjében az 1718. évi pozsareváci béke óta fennálló siralmas állapotokról. Ebben kifejtette, hogy kevés a katolikus hitű lakos, túl sok a keleti hitű keresztény szakadár, és tetejébe égető katolikus paphiány uralkodik a csanádi püspökség egyházi joghatósága alá tartozó területeken.¹⁵³ Így a püspök tekintélyes pénzügyi segítség mellett további, jól képzett misszionáriusok delegálását kérte a Propaganda Fidétől. Az egyházmegyéjében szolgáló Minas Paroneanról megjegyezte, hogy 1733 óta példamutató munkát végez, és még több ilyen habitusú egyházi személyre lenne még szüksége. Ezért is kérte a Propaganda Fidét, hogy Minas Paronean az ő egyházmegyéjének a szol-

¹⁴⁹ APF Acta SC. Vol. 102. Fol. 362^r; APF Acta SC. Vol. 103. Fol. 481^v–482^v; APF SOCG. Vol. 673. Fol. 291^{r-v}. Minas Paronean ekkor Bécsben segédkezett az ebesfalvi örményeknek is, akik a településnek adandó kiváltságok ügyében tartózkodtak a császárvárosban. Végül III. Károly császár és király 1733-ban megadta a kért privilégiumokat, azzal a feltétellel, hogy az örmények nem hagyják el a katolikus (unitus) vallásukat, és nem térnek vissza őseik eretnek hitére. Ezt a kiváltságot 1756-ban Mária Terézia királynő újból megerősítette. Erről lásd még APF SC Fondo Armeni. Vol. 9. Fol. 255^{r-v}, Fol. 351^r; MNL OL A 57. Vol. 53. No. 104a.; Kovács: Az erzsébetvárosi örmény könyvtár, 70.

¹⁵⁰ Falkenstein Béla Adalbert csanádi püspökről lásd még röviden MNL OL A 57. Vol. 36. No. 224., No. 226–228., No. 230–231., Vol. 38. No. 171.; *Hierarchia Catholica*, VI. 188.; Forgó András: Korszakváltás – Elitváltás? A püspöki kar a török kiűzése utáni évtizedekben. In: *Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 18. században*. Szerk. Forgó András – Gószy Zoltán. Pécs, 2019. (Pécsi Egyháztörténeti Műhely 11) 83–85.

¹⁵¹ APF Lettere SC. Vol. 137. Fol. 110^v–111^r, Fol. 284^v–286^v.

¹⁵² APF Acta SC. Vol. 103. Fol. 364^r, Fol. 483^v.

¹⁵³ A Temesköz, a Bánát és a Bánság problémájáról lásd bővebben Kalmár János: A Kollonich-féle Einrichtungswerk és a 18. századi bánsági berendezkedés. *Századok* 125 (1991) 489–499.

gálatába álljon.¹⁵⁴ Nem sokkal később maga Minas is egy olasz nyelvű levelet írt Temesvárról, amelyben a Propaganda Fidének a hozzájárulását kérte a rítusváltásra. E levélben továbbá azt is leszögezte, hogy ő többet már nem kíván sem apostoli vikáriusi, sem pedig esetleges címzetes püspöki rangban Erdélybe az örmények közé visszatérni, mert ott csak gyűlölködés és ellenszenv fogadná őt a közösség és a Sorger Gergely vezette püspökség részéről.¹⁵⁵ A Propaganda Fide először 1736. április 16-án megtartott általános ülésén tárgyalta Falkenstein püspök és Minas kérelmét. Egyetértettek abban, hogy a csanádi egyházmegyében valóban rossz állapotok uralkodnak, de ebben az időben még inkább Erdélyre fordították figyelmüket. Mérlegelték Minas tevékenységét, és úgy vélték, hogy neki mégiscsak ki kellene teljesítenie az Erdélyben 1722-ben megkezdett munkáját. Egyszerűen azért, mert kizárólag ő rendelkezett a megfelelő nyelvi és teológiai felkészültséggel, illetve missziós tapasztalattal, annak ellenére, hogy ott végig ellenségesen viszonyultak hozzá. Végül hosszas tanácskozást követően a bíborosok arra a döntésre jutottak, hogy nem támogatják a kérést, mert Minasnak Erdélyben kell missziós munkát végeznie és nem a Bánátban, illetve a Temesközben, vagy a csanádi egyházmegye területén.¹⁵⁶

Ebbe viszont sem Minas Paronean, sem pedig Falkenstein püspök nem törődött bele. 1738-ban a püspök ismételten a nehéz helyzetre és az egyházmegyéje területén uralkodó paphiányra hivatkozva kérte a Propaganda Fidét, hogy változtassa meg a korábbi döntését.¹⁵⁷ Minas Paronean maga is négy elküldött levélben jelezte a missziós szervnek, illetve Camillo Paolucci-Merlini frissen kinevezett bécsi apostoli nunciushoz, Iconium címzetes érsekének, hogy többé már nem akar Erdély területére lépni, és az embert próbáló, nehéz körülmények ellenére jól érzi magát Temesváron, mert itt is van bőven missziós munkája, és így teljesen feleslegesnek tartja, hogy őt Erdélybe áthelyezzék.¹⁵⁸ Továbbá jelezte azt is, hogy hamarosan latin rítusra vált, és végleg el akarja hagyni a számára csak fájdalmat és lelki kínokat okozó örmény unitus rítust.¹⁵⁹

A számos beérkező kérelem és levél miatt a Propaganda Fide 1738. szeptember 15-én megtartott általános ülésén újból foglalkozott Minas kérésével, illetve bánáti missziójával. Az ülésező bíborosok végül beadták a derekukat, és megváltoztatták korábbi döntésüket. Tudomásul vették, illetve engedélyezték Minas Paronean rítusváltását, és elfogadták, hogy most már a csanádi püspökség alkalmazásában áll. Döntöttek arról is, hogy a csanádi egyházmegyéjét a közeljövőben komoly összeggel is támogatni fogják.¹⁶⁰ A Propaganda Fide ezen túlmenően tudomásul vette, és egyúttal sajnálta, hogy az őt ért korábbi megpróbáltatások miatt elvesztett egy ilyen kiváló képzettségű teológust és misszionáriust.¹⁶¹

¹⁵⁴ APF SOCG. Vol. 686. Fol. 68^r., Fol. 70^r.

¹⁵⁵ APF Acta SC. Vol. 105. Fol. 63^v–65^r; APF SOCG. Vol. 686. Fol. 71^{r-v}., Fol. 73^v; APF Lettere SC. Vol. 137. Fol. 194^{r-v}; APF Collegio Urbano. Vol. 6. Fol. 188^{r-v}., Fol. 207^r–212^r.

¹⁵⁶ APF Acta SC. Vol. 106. Fol. 103^r–107^v.

¹⁵⁷ APF SOCG. Vol. 697. Fol. 25^r–26^v.

¹⁵⁸ APF SOCG. Vol. 697. Fol. 31^{r-v}., Fol. 32^v., Fol. 33^r–34^r., Fol. 35^{r-v}., Fol. 36^{r-v}.; APF Lettere SC. Vol. 148. Fol. 52^r–53^v.

¹⁵⁹ APF SOCG. Vol. 697. Fol. 27^{r-v}., Fol. 29^{r-v}., Fol. 30^r.

¹⁶⁰ APF Acta SC. Vol. 108. Fol. 287^v–289^v; APF SOCG. Vol. 697. Fol. 37^{r-v}., Fol. 38^{r-v}., Fol. 39^v.

¹⁶¹ APF Acta SC. Vol. 108. Fol. 290^r.

Minas Paronean 1746-ban bekövetkezett haláláig híven szolgálta a csanádi egyházmegyét, és soha többet nem tért vissza Erdélybe.¹⁶² Mindenesetre a szentszéki missziós szerv ebben az időszakban sem tett le arról, hogy az erdélyi örmények számára folyamatosan küldjön apostoli misszionáriusokat. Sőt továbbra is feltett szándéka volt, hogy Erdélyben mindenképpen betöltesse az Oxendio Virziresco püspök halála óta üresen álló örmény unitus püspöki hivatalát, és ezért a továbbiakban is hajlandónak mutatkozott a nyílt konfrontációra az örményeket saját egyházi joghatósága alá vonni akaró erdélyi püspökséggel is.

Az erdélyi örmény történeti emlékezet és a régi szakirodalom Minas Paroneanról igen negatív tónusban számolt be: bajkeverőnek, erkölcstelen életvitelt folytató züllött papnak és a régi örmény eretnység elterjesztőjének tekintették. Sőt, bizonyos szempontból őt tették meg bűnbakká, hogy Erdélyben soha nem sikerült betölteni az unitus püspöki hivatalát Oxendio Virziresco halálát követően. Ezzel a szemben a közelmúltban feltárt levéltári források – miközben betekintést kaptunk az 1720-as és 1730-as évek Erdélyének az egyházi viszonyairól –, alaposan rációfoltak erre a régi nézetre. Minas Paronean az elveihez mindvégig hű egyházi emberként szolgálta Rómát, magas szintű teológiai képzettsége ellenére sem tudott azonban megbirkózni a helyi örmény közösség, a helyi unitus klérus és az erdélyi (latin rítusú) katolikus püspökség felől érkező irigységgel, intrikákkal és gyűlölettel. Ezek a tényezők vezettek ahhoz, hogy Minas Paronean erdélyi missziója kudarcra végződött. Gyakorlatilag egy olyan éles konfliktushelyzetbe csöppent bele, ami az erdélyi püspökség és a Propaganda Fide között az örmény és román unitusok, valamint a szentszéki misszionáriusok ügye miatt már évek óta fennállt. Ezt a feszült helyzetet Minas Paronean tapasztalatlansága és fiatal kora miatt akkor képtelen volt kezelni. Lényegében ez vezetett ahhoz, hogy idővel a Propaganda Fide vonakodó jóváhagyásával hátat fordított az örmény unitus rítusnak. Ezt követően Minas Paronean, láthatólag okulva a korábbi kudarcokból, immár latin rítusú papként élete végéig eredményes missziót folytatott Falkenstein Béla Adalbert és Stanislavich Miklós püspökök hivatala idején a csanádi egyházmegyében. Véleményünk szerint Minas Paronean eme missziós sikere annak volt elsősorban köszönhető, hogy Erdélytől eltérően a csanádi püspökség területén közvetlenül felettesei védőszárnyai alatt végezte papi szolgálatát. Erdélyben gyakorlatilag teljesen magára hagyták, és frissen végzett ifjú papként kellett elviselnie a nehéz megpróbáltatásokat. Ráadásul akkori támogatója és egyúttal előljárója, a Propaganda Fide nemcsak földrajzi, hanem átvitt értelemben is nagyon messze volt tőle, és ennek folytán nehezebben tudta őt minden tekintetben támogatni a missziója során. Lényegében ez vezetett ahhoz, hogy erdélyi küldetése kudarcot vallott.

¹⁶² Nagy: Az elképzelt „Aranykor”, 277.